

ههلوئستی دهولەتین زلهیز ب چ مەرم و مەبەست بوو. ژبەرکو هەر دەولەتەکا ههلوئست و نیازین خۆ هەمبەری کاودان و پێشەتاین دەفەرەکی دیار بکەن هەندەک مەبەست و ئارمانجین نەهێن بێن ل پشت.

ئەف ئەکۆلینە ژ پێشەکیهکی، دەر ازینکەکی، حەفت تەمەران و دەر ئەنجامان پێکەتیه. دێشەکییدا، روونکر ل سەر گرنگی، ئارمانج و رێبازا ئەکۆلینا فی خۆدانێ هاتینه دان. ئەف لیکۆلینە د دەر ازینکا خۆ شۆرفەکرێ دەمتن سەر فاکتەرین بووینە ئەگەرین پەیدا بوونا رۆلی مالباتین ئایینی د سەر کردایەتیکرنا شۆرەشین کوردی دا، ئەخاسە ئەگەرین دەر کەفتنا شیخ عوبەیدۆلاهی نەهەری دکەتن و هزر و بیری بەریتانیا لدۆر کەسایەتیا وی. د تەمەرێ خۆبی ئیکێ دا، ئەف ئەکۆلینە بەحسی ئەگەرین بووینە پالەدر دریکا روویدانا فی شۆرەشی دا، ب تاییەتی بێن ئابوری و سیاسی دکەتن. د پێنگاقتن خۆدا ژبو دیار کرنا بزاقین سەر کردەین فی شۆرەشی، د تەمەرێ دووی دا بەحسی بزاقین شیخ عوبەیدۆلا نەهەری بێن بدەستفەینانا پشتهفان بۆ شۆرەشی ل سەر ئاستی ناخۆمی و دەر فە دکەتن. د تەمەرێ سیی دا، بەحسی گرنگترین خالین شۆرەشی، کو ئەو ژ ئارمانجین سەرەکی بێن شۆرەشی نە هاتینه کرن. د تەمەرێ خۆبی چواری دا، ئەف لیکۆلینە روونکرێ دەمتن سەر هیزین شیخی ژ لایێ هژمار و چەکیفە و بوو جوونین بەریتانیا ل دۆر هیزا وی. تەمەرێ پێنجی روونکرەکی ل سەر دەستیکرنا بوویەر و پێشەتاین شۆرەشی دەمتن. دیسان ل تەمەرا خۆ یا شەشیدا، ئەف لیکۆلینە شۆرفەکرەکی دەمتن سەر پەموەندیین شیخی دگەل بەریتانیا، دەهەمان پێنگاقتن خۆدان بەحسی ههلوئست و سیاسەتا بەریتانیا ژ فی شۆرەشی دکەتن. ئەف تەمەرە بچەقەکی گرنگی ئەکۆلینە دەیتنه نیاسین. ژبەرکو بەریتانیا سیاسەت، ههلوئست و پەموەندیین خۆ هەمبەری شۆرەشی دابنە دیار کرن. د تەمەرێ خۆ بی حەفتی دا، بەحسی فاکتەرین بووینە ئەگەرین ژ ناچوونا شۆرەشی، ئەخاسە رۆلی بەریتانیا دکەفتنا و دا دکەتن. دووماهیکی دەر ئەنجام، بەحسی ئەوان فەدیبتان دکەتن ئەوین خۆدانێ ئەکۆلینە د ماوی دویچوون و نقیسینا بابەتی دا گەهشتی بی دکەتن.

هەلبەت ژبو شۆرفەکرنا ئەفی بابەتی دێ پشت بەستن ل سەر هەندەک ژیدەرمان هێتە بەستن، ئەخاسە بەلگەنامەیان وەک (وەدیج جووید ، شۆرەشا شیخ عوبەیدۆلاهی نەهەری د بەلگەنامەین ئەمریکی و بەریتانی و قاجاری دا) و (تیلی ئەمین عەلی بزوتتەوی شیخ عوبەیدۆلاهی نەهەری ل بەلگەنامەکانی بەریتانیا دا). ئەفان جواری بەلگەنامەیان تیروژ بەردابنە سەر زۆر بوویەر و پێشەتاین سیاسی و لەشکرەکی بێن گریادی ئەفی شۆرەشی فە. هەر وەسا بەحسی ههلوئستی دەولەتین زلهیز و هەریمی بەرامبەری ئەفی شۆرەشی کری یە. دەهەمان دەمدا، ب تیروتەسەلی بەحسی قوناغ و ئارمانجین ئەفی شۆرەشی کری نە دگەل بەحسی بزاقین شیخی بو ئیکگرتتەک کوردی ، خۆشکرنا پەموەندیین دگەل کیم نەتەمەیان ، دۆرستکرنا پەموەندیین دگەل دەولەتین هەریمی ، بدەستفەهینانا پشتهفانیا نیفەدەولەتی بۆ شۆرەش و کێشا کوردی کرینە.

دیسان بۆ دەولەمەندکرنا ئەکۆلینە مفاژ چەندیین ژیدەرین زانستی بێن ب زمانێ ئینگلیزی مینا (Kılıç, M. F. Sheikh) Özten, S. Early awakening of the Kurdish national sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914). (Sözbdr, H. The Nature And Characteristics of the Major Kurdish Movements: An Analysis of the Kurdish Movements From The Beddrhan Rebellion (1847) to the Sheikh Sadd Rebellion (1925)).... هتدتر و تیدا باسی چەندیین لایەنین گرنگ بێن گریادی ب پێشەتاین شۆرەشا شیخ عوبەیدۆلا نەهەری فە کریه.

هەلبەت ژبو ئەنجامدانا ئەفی ئەکۆلینە رێبازەکا شۆرفەکرێ پیدقیه. ژبەر هندی رێبازا ئەکۆلینا پیدچوون و دویچوونا بوویەرین دیرۆکی بۆ فی ئەکۆلینە هاتیه بکارئینان. چونکی ئەف رێبازە دێ هەمەرنگی بۆچوونان و تیگەهین دەولەتین زلهیز ژ شۆرەشی دیارکەتن. ژبەرکو ئەف رێبازە ب کویری و ب هویری بەرێخۆدەمتن هەمی لایەنین گریادی ب شۆرەشی فە و چەوانیا دەر برینا ههلوئستی دەولەتین زلهیزی ژ شۆرەشی و ئارمانجین و ئی دێ ب ئاشکرایی بدەت دیار کرن.

دەرازیك

ژ ناچوونا میرگەها بۆتان ل سالآ 1847 ئ و دەهەمان دەمدا بەدرخانیا بەردەوامی دا بزاقین خۆ ب دژی دەستەلآتا عوسمانیان و ل هەمان سالآ بزاقەک ب دژی عوسمانیان ئەنجامدا بەلی سەرکەفتی نەبوون (Sözbdr, 2010, 24; Duman, 2010, 12-15) و میرگەها بابان بوو ئەوا ل سالآ 1850 ئ ژ ناغ چووی بۆ ئەگەرێ ژ ناچوونا سیستەمی کلاسیکی بی حوکمرانیا میرگەهین کوردی (Ghalib, 2011, 150). هەر وەسا شکاندنا شۆرەشا یەزدین شیری ل سالآ 1856 ئ ژ لایێ دەولەتا عوسمانی فە (Nzibari, 2012; ÖKEM, 2006, 145). دسالین دیفا دا گهورینین بنەرەتی دیناغی سیاسی بی کوردستانا عوسمانی پەیدا بوون. عەشیرەت ئەوین بەری هینگی بخۆ بهیز کو پتیریا میرین میرگەهان هیزا وان بچاقین خۆ دیتبوون

هه‌بوون و کاریگه‌رییه‌کا زۆر ل سهر هۆزین کوردی یین ده‌فهره شه‌مدینان و ده‌فهرین سهر سنۆری کوردستانا ئیرانی هه‌بوو چونکول فی ده‌میدا وه‌ک شه‌ریفی مه‌که‌هی و سۆلتانی شیخان جه‌مه‌کی پیرۆز دنا‌ف خه‌لکی دا هه‌بوو. هه‌روه‌سا نا‌قیری ریزه‌مه‌کا تاییه‌تی لده‌ف ده‌ولته‌ا عوسمانی و قاجاریان هه‌بوو (باقی، 2010، 6، 147، 2013).

هه‌ر چه‌وابه‌تن، ل سالا 1872 ئی ئاریشه‌ دنا‌قیرا ده‌ولته‌ا قاجاری و شیخی دا ل‌دۆر ده‌فهرین کوردی یین پشته‌فانیا شیخی دکر ل سهر سنۆری په‌یدا بوون، نه‌فی چه‌ندئ ده‌رگه‌هی هه‌فرکیی دنا‌قیرا شیخی و قاجاریان دا فه‌مکر بوو. ژ به‌ر هندئ شیخی بریار دا بوو هه‌ر ده‌می ده‌لیفه‌ بو به‌یته‌ پێش هه‌رش بکه‌تن سهر هه‌زین قاجاریان ل ده‌فهری. به‌لی پشته‌ی ل سالا 1877 ئی، په‌یه‌ندی دنا‌قیرا ده‌ولته‌ا عوسمانی و روسیا قه‌یسهری دا تیکچووین و شه‌رین هه‌ستیار و دژۆار دنا‌قیرا عوسمانی و روسیا قه‌یسهری دا روویداین، شیخ عوبه‌یدۆلا نه‌هری به‌هه‌ر شه‌ر هه‌سگه‌رانقه‌ دگه‌ل هه‌زین عوسمانی پشکداری د شه‌ری عوسمانی و روسیا قه‌یسهری یی سالی 1877-1878 ئی دا کر بوو (Kılıç, 2003, 1-85). ژ نه‌نجامین شه‌رین عوسمانی و روسی دا یین سالی 1853-1856 و 1877-1878 ئی، زولم و سته‌ما ده‌ولته‌ین قاجاری و عوسمانی دگه‌ل کوردان، بوونه‌ نه‌گه‌ری هندئ رۆژ ب رۆژ ژماره‌کا نیکجاری زۆر ژ خه‌لکی ل ده‌ور و به‌رین شیخی کومبین، به‌فی چه‌ندئ شیخ بو هه‌مایه‌ک بو هه‌فی و ئومیدین کوردا، ده‌نجامدا، په‌ل و پائین ئایینی، جه‌کای و سیاسی یین شیخی دنا‌ف کوردا دا به‌هه‌ر بوون (باقی، 2010، 6).

قونسۆلی به‌ریتانیا ل ته‌بریزی ویلیه‌م ئابۆت (William Abbot) دنامه‌یه‌کیدا بو وه‌زیری ده‌رفه‌ یی به‌ریتانیا (ئیرل گرانفیل Earl Granville) دایه‌ خویا کرن، شیخ عوبه‌یدۆلا پشته‌ی شه‌ریفی مه‌که‌هی و سۆلتانی عوسمانی خۆ ب سه‌یبه‌مه‌ که‌سی خودان هه‌ز ددانیتن، هه‌می کوردان پندانی پندکه‌ن، ب رهنگی پاشایان دژیت، رۆژانه 500 تا 1000 ژ هه‌می ته‌خ و چینی جه‌کای ل مالا نه‌وی دینه‌ مه‌ه‌هان. هه‌روه‌سا نا‌ف و ده‌نگی و که‌سایه‌تیا شیخی جودایه‌ ژ یا کار به‌ده‌ستین قاجاری و عوسمانی. درێقه‌برنا کار و باران دا زۆر یی شار مزایه‌ و ده‌قیته‌ به‌کسانی و دادمه‌ریی په‌یره‌و بکه‌ت. چونکی که‌سه‌کی هه‌شیار، تیکه‌هه‌شتیه‌، پاقری د ره‌فتار و هه‌لوسته‌ین نه‌وی دا دیارن. زیره‌کیا نه‌وی د ناخفتن و هه‌لسکه‌فنتین نه‌وی دا دیاره (باقی، 2000، 55).

له‌ورا نه‌و شه‌ره‌سا کورد ب سه‌رۆکاتیا شیخ عوبه‌یدۆلا نه‌هری پێ رابوو، ده‌یته‌ هه‌ماتن نیک ژ گرنگترین بزاقین نه‌ته‌وه‌یین کوردی نه‌وا روویدایی د سه‌د سالا نۆزدی دا، ژ به‌ر کو هه‌ماتن گرنگین کوردستانه‌ی بخو‌فه‌ دگرتبوون و ژ به‌ر ئارمانجین وئ یین نه‌ته‌وه‌یی یین ئاشکر و شیخی دانووستاندنن زۆر ده‌باره‌ی پشهاه‌تین سیاسی یین ده‌فهری دگه‌ل زانایین ئایینی کری به‌. چونکو دی و هه‌ختیدا زانایین ئایینی پتر هایداری ل دۆر پشهاه‌ت و کوادنن ده‌فهری هه‌بوون (بیسکی، 2013، 40).

هه‌زی په‌ نامازه‌ به‌ندئ به‌دین شه‌ری روسیا قه‌یسهری و عوسمانیان و پاشی غه‌رام و سزایین شه‌ری کو د په‌یماناما به‌رین یا سالا 1878 ئی دا ل سهر ده‌ولته‌ا عوسمانی دا هاتین سه‌پاندن، گه‌نجینا ده‌ولته‌ا عوسمانی تۆشی قه‌یرانه‌کا ئابۆری یا کاریگه‌ر و به‌هه‌ر ببوو. نه‌ف چه‌نده‌ بو نه‌گه‌ری هندئ ده‌ولته‌ا عوسمانی نه‌چار بیه‌تن ژبو به‌ده‌سته‌فنه‌ینانا وی غه‌رامی مه‌زن په‌نایی ببه‌ به‌ر سه‌پاندنا باج و گوهرکین زیده‌ ل سهر ناکنجین خوو (Ateş, 2014, 740). به‌فی چه‌ندئ ئالۆزی که‌فته‌ دنا‌ف ده‌ولته‌ا عوسمانی دا و ژیارا خه‌لکی ب تاییه‌تی یا کوردان نه‌خۆش بوو. له‌ورا زانایین ئایینی یین وه‌ک شیخ عوبه‌یدۆلا نه‌هری یین وی ده‌می سه‌رکردایه‌تیا کیشا کوردی دکر هه‌ر ده‌ندیدا کرن کو ملله‌تی خو ژقی کارساتی رزگار که‌تن. ژ به‌ر هندئ هه‌ر داریتتا پلانه‌کی دا بو به‌رپالکرنا شه‌ره‌سه‌کی کر (عه‌لی، 2016، 133). وه‌ک دبلۆماتکار یی به‌ریتانی، (لۆرد کرزن) دایه‌ دیارکر، ده‌نجامئ نه‌فی چه‌ندئ دا پیرۆزی، نا‌ف و ده‌نگییا شیخی ده‌نگه‌دا ب رهنه‌گه‌کی، کو هیدی هیدی به‌چا‌قی سه‌رکردیه‌کی نه‌ته‌وه‌یی یی کوردی ژ لای خه‌لکی فه‌ ده‌اته‌ پێش (باقی، 2000، 55).

پشته‌ی په‌یدابوونا شیخ عوبه‌یدۆلا هه‌ی نه‌هری وه‌ک سه‌رکردیه‌کی نه‌ته‌وه‌یی و نا‌فادار بوونا وی دنا‌ف کوردان و ده‌فهری دا، ده‌سته‌لاتداریا به‌ریتانیا ده‌یا پیزانینان ل دۆر هه‌لوئیست و ره‌فتارین وی دگه‌ل خه‌لکی دا په‌یدا بکه‌تن. له‌ورا بالیۆزی به‌ریتانیا ئابۆت ل با‌زیری ته‌بریز به‌ره‌ف بنگه‌هه‌ین شیخی چوو و لده‌ف بوو مه‌ه‌هان، ئابۆت ب سه‌رنجرا کیشانه‌قه‌ دایه‌ دیارکر، کو، نه‌ریت و ریمورسمین شیخی وه‌ک یین پاشا، سه‌رۆک و سه‌رکرده‌ین دیرۆکی بوون (Report by the British Consul (on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881).

ژ لایه‌کی فه‌ خه‌مه‌تکار و هاریکاریین زۆر هه‌بوون، ژ لایه‌کی ده‌فه، ده‌یانی خوارن، جل و به‌رگانه‌قه‌ د ژبانیه‌ک زۆر ساده‌ دا دژیا، ماده‌یین بیه‌ه‌سه‌که‌ر و کحول نه‌دگه‌هه‌شته‌ باشقه‌لا ل ویلایه‌تا وانئ کو دبن کونترۆلا و یقه‌ بوو، نا‌قیری ل کوردستانه‌ی یی خۆشقی بوو، ل ده‌فهرین دبن ده‌سته‌ه‌لاتا شیخی فه‌ گه‌نده‌لی و به‌رتیلکر نه‌بوون، د رێقه‌برنا کار و بارین ده‌فهران دا به‌رپرسان نه‌دشبان ژبن حوکه‌ی یاسایی ده‌ر بکه‌فن، هه‌ر که‌سه‌کی ژ یاسایی دیرکه‌فتابه‌ سزایی وی کوشتن بوو. شیخ عوبه‌یدۆلا زیره‌ک بوو، مفا ژ شارستانیه‌تین رۆژ نا‌قایی و مه‌رگرتبوو، په‌یه‌ه‌ندین باش دگه‌ل جیه‌انا ده‌رفه‌یی کوردستانه‌ی

هه‌بوون. دهه‌مان ده‌میدا، ئابۆتی دایه دیارکرن شیخی شاره‌زاییه‌ک باش د ئه‌ده‌ب و دیرۆکا کوردی دا هه‌بوو (Maisei, 2018, 1).

1: هۆکارین بووینه پالده‌ر ژبو روویدانا شو‌ره‌شی و هزرۆبیرین به‌ریتانیای ل دۆر:

1-1: هۆکارین کۆمه‌لایه‌تی :

لدۆیف هزرۆبیرین گه‌رد و دیپلۆماتکارین به‌ریتانی ل ئه‌وی ده‌میدا کاودانین کۆمه‌لایه‌تی بین کوردان زۆر نه‌خۆش ببوون، خوینداری، دزی، تالانکرن و ریگریکرن ل سه‌رانسه‌ری ده‌قه‌رین کوردی به‌لاقیبوو، ل گه‌له‌ک ده‌قه‌رین کوردی ده‌سته‌ه‌لاتداری عوسمانیان بو خو ژێ پشته‌فانیا ئه‌قی چهنده‌ی دکر، داکۆ پتر ره‌وشا کوردان تیکجییت و هیزین عوسمانی ب به‌انه‌یا په‌یدا کرنا ئیمناهیی به‌ین کونترۆلی لسه‌ر جفاکی کوردی بکهن و لدۆیف ئاره‌زوین خو باحین جۆاروجۆر لسه‌ر کوردان ب سه‌پین (Jwaideh, 2006). دیسان ل ئه‌وی ده‌میدا میسیونه‌رین بیانی مینا بین به‌ریتانی بخۆ ژێ ده‌ست دنالۆز کرنا ره‌وشا ده‌قه‌رین کوردیدا، چونکی ئه‌وان به‌ره‌وام چالاکی دناف مه‌سیحیان دا ئه‌نجامددا و بو ئه‌وان دیار دکر کورد ئه‌گه‌رین کوشتن و ده‌رکنا ئه‌وان و کورد ناهیلین ئه‌و دناف ئه‌وان دا بژین و ب هه‌ر ریکه‌کا هه‌بییت دئ ئه‌و هه‌ولده‌ن به‌ین گوندین هه‌وه‌ داگیر بکهن و لسه‌ر ناقین خو تاپۆ بکهن و ده‌وله‌تا عوسمانی دئه‌قی چهنده‌ی پشته‌فانیا کوردان دکه‌ت، چونکی کورد موسلمانن و هه‌ر به‌ریاره‌کا عوسمانی بدن ئه‌و دئ جیه‌جیه‌کهن، ب ئه‌قی چهنده‌ی هه‌فرکی و شه‌ر دناقه‌را کورد و مه‌سیحیان روویدان، مزگینه‌رین بیانی راپۆرت ب شیوه‌یه‌کی خراب لسه‌ر کوردان دنقیسان و دیار دکر کوردین مه‌سیحیان دکوژن و پیدقییه‌ ئه‌و ژ ئه‌وان هیزشین هۆقانه‌ بین کوردان به‌ینه‌ پاراستن دا مه‌ترسی نه‌که‌فته‌ سه‌ر به‌ر ژ مه‌ندیین به‌ریتانیای ل ده‌قه‌رین کوردی (عه‌لی، 2016، 19-29).

ئه‌ف ره‌وشا نه‌خۆش ل ده‌قه‌رین کوردی هاتیه‌ پێش شیخ عوبه‌یدوللا پالدا هزر ل ئه‌نجامدانا شو‌ره‌شه‌کی بکه‌ت و کونترۆلی ل سه‌ر ئه‌وان دیار دکر گرتین دناف جفاکی کوردیدا په‌یدا بووین بکته‌و دئه‌قی بیافیدا شیخ بو دیپلۆماتکار و قونسولی به‌ریتانیای ئابۆتی دایه‌ دیارکرن دئ هه‌ولده‌ن ئیکرتنه‌کا جفاکی دناف هۆزین کوردیدا دروست بکهن و ب ده‌ستی ئاسنی ده‌سته‌ه‌لاتی بکه‌ت، داکۆ کونترۆلی لسه‌ر ئه‌وان دیار دکر گرت بکهن و نه‌هیلان زیان ب چ گروپان دناف کوردان دا بکهن، هه‌روه‌سا دئ ریز ل هه‌می گروپان کرین و خه‌لکی کوردستان پیدقی جاکساز بیانه (Atmaca, 2017, 52).

2-1-1: هۆکارین ئابووری و ئایینی :

1. ژ ئه‌نجامی هه‌شکه‌ سالی، کیم بارانی و نه‌بوونا ده‌خه‌ل و دانی، به‌لاقیبوونا برسایه‌تی، گرانی و نه‌خۆشیان دا ب هزاران مرۆقین کورد مرن. ئه‌ف برسایه‌تییه‌ هندی کاریه‌گر بوو هه‌تا کو د راگه‌هاندنا جیهانی دا ره‌نگه‌هه‌ دابوو، بو وینه، ل ئادارا 1880ئ، رۆژنامه (له‌نده‌ن تایمز London Time) 1 (مشاک Mshak) 2 یا ته‌فلیسی د راپۆرتین خودا نامازه‌ پیدابوو.
2. سه‌پاندنا باج و خه‌رجین زۆر ژلای ده‌سته‌ه‌لاتداریا عوسمانی ل سه‌ر هۆز و جوتیارین کورد. ئه‌ف چهنده‌ بو ئه‌گه‌ر به‌رپالبوونا چهنده‌ بزاف و سه‌ره‌لدانین ژلای هۆزین کوردقه‌ بین شیخ عوبه‌یدوللاهی ب ئاشکه‌رای پشته‌فانیا ئه‌وان دکر وه‌ک سه‌ره‌لدانا هۆزا (حه‌یده‌رانلۆ و هۆزا گه‌راکلی) ده‌قه‌ر هه‌کاری ل شوپات و ئابا 1879ئ (Maisei, 2018, 1; Duman, 2010, 25).
3. بریارا شاه‌ی قاجاری (نصرالدین شاه‌ی قاجاری 1848-1896) بو کومکرنا باج و گومکران ل ده‌قه‌رین کوردنشینین سوونه. ژلای خو فه‌ سه‌رۆک هۆزین کورد ئاماده‌نه‌بوون باج و گومکران بدن ده‌سته‌ه‌لاتداریا ئیرانی. ده‌هه‌مان ده‌مدا، کیشا سنۆری یا ده‌قه‌را (کوئور)، کو لدۆیف په‌یماناما به‌رلین پیدقیبوو ئه‌و ده‌قه‌ر بکه‌فیت دبن کونترۆل ئیرانی فه‌. ئه‌ف ده‌قه‌ره‌ ژلای جفاکی و ئایینی فه‌ گرتدای ته‌کیا شه‌مدینانه‌ بوون، بیگومان گرتدانا ئه‌فان ده‌قه‌ران ب ئیرانی فه‌ دا زیانین زۆر کاریه‌گر بین ئابۆری و سیاسی بده‌سته‌ه‌لاتا شیخین نه‌ه‌ری که‌فن (Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881).
4. سیاسه‌تا بکاره‌ینا ئایینی ژلای ده‌وله‌تا عوسمانی و قاجاریانه‌ بو شیخ عوبه‌یدوللاهی نه‌ه‌ری ب باشی دیار بو بته‌نی عوسمانی ئه‌قی چهنده‌ی بو گرتدانا کوردان ب خو فه‌ بکار ده‌ینییت، چونکی عوسمانی و قاجاریان دزانی کاریه‌گر بییا

1 ئه‌فه رۆژنامه‌یه‌کا رۆژانه‌یا به‌ریتانییه‌ و ل 1 کانوونا دووی 1785 ئیکه‌مین ژمارا ئه‌وی هاتیه‌ به‌لاقرن (The Time, /https://www.thetimes.com/static/about-us).
2 رۆژانه‌یه‌کا رۆژانه‌یا نه‌رمه‌نی بوو، ل سالا 1872 ئیکه‌مین ژمارا ئه‌وی دهرچوووه‌ و ئه‌قی رۆژنامه‌ی گرنگی ب راپۆرتین سیاسی ددا و تا سالا 1920 به‌ره‌وام بوو (Movsisyan, 2022, 39-60).

نايينی لسه کوردان زوره و بتنی دشتیت ب ئەفی ریکی بۆ رێگری کرنا کوردان بۆ دژایەتی کرنا دەستەهەڵاتین خۆ ل دەقەرین کوردی بکار ببینیت، ب ئەفی چەندێ شێخی هەولدا کومبووان دگەل سەرۆک هۆزین کوردان ئەنجامدەت و بۆ دیار بکەت ئەو سیاسەتا ناينی یا عوسمانی و قاجاری بەرامبەری کوردان بکار دەهینیت دوویرە ژ راستیی و بتنی عوسمانی و قاجارییان دقت کوردان بۆ پاراستنا دەستەهەڵاتا خۆ و دۆژمێن خۆ ب تايهتی قاجارییان بکار ببینت (Ekinci, 2023, 401-405; Kılıç, 2022, 4-5).

3-1-1: هۆکارین سیاسی

1. بزاف و حمزین شێخ عوبەیدۆلاهی نەهری بۆ دورست کرنا ئیکگر تەهەکا کوردی و بەدەستەهەڵاتنا سەر بەخۆیا کوردستانا مەزن ل ئەقیرئ هەندەک هۆکار هەبوون کو شێخ پالدا تا داخوازییا ئیک بوونا کوردان د دەولەتەک سەر بەخۆ دا بکەتن.

ا. تايهتەمەندیین رهگەزی، کەلتوری و زمانی.

ب. ئەو ویران کرن و کافل کرنا ژ ئەنجامی حوکمی ئیرانی و عوسمانیان ل سەر کوردستانێ پەیدا بووی. ئەف چەندە ببو ئەگەرئ پەیدا بوونا ئەئارامی و نەخۆشیان و کوشتنی. ئەف چەندە بۆ ئەگەرئ هندی زیان بناف و دەنگیا مللەتی کورد بکەتن.

ج. ئەنجامین سەرکەفتنا ئەرمەنیان، دەر ئەنجام و هوشیار بوونا هەرا نەتەو مەیتی دناف کوردستانێ دا (SARIKÇIOĞLU, 2013, 1-35).

2. ئەنجامین بەندی 61 ئی پەیمانناما بەرلین کو تیدا داخواز ژ دەولەتا عوسمانی هاتبوو کرن جۆرمکی جاکسازیان د بەرژ هەندیا ئەرمەنیان دا ئەنجام بەدن و ریکی بۆ رێقەرنەک خو سەری یا ئەرمەنی ل شەش ویلايەتین رۆژ هەلاتا ئەندۆلی کو دەقەرین کوردی بوون خوش بکەتن. بێگومان ئەف چەندە بۆ ئەگەرئ نەرازیبوونا کوردان و بۆ ئەگەرئ هندی ل ژیر سەر کر دایەتیا شێخ عوبەیدۆلاهی نەهری بزافئ ژبو رزگار کرن و سەر بەخۆبوونا کوردستانێ بکەن (SARIKÇIOĞLU, 2013, 1-35).

ژ لای خۆفە، ل چرییا ئیک یا سالا 1880 ئی، قونسۆلخانەیا بەریتانیا ل تەمبزی، هزر و بیری خۆ ل دۆر فاکتەرین بووینە ئەگەرئ روویدانا شۆرەشا شێخ عوبەیدۆلا نەهری دایە خۆیا کرن و دیار کری یە هەندەک هزر قان هەندەک هۆکارین دی بۆ بەرپالبوونا شۆرەشا کوردان د دەن دیار کرن کو ئەو ژێ ئەجندەین پشەقانی کرنا ئیسلامی ژ لای ئمبراتوریەتا عوسمانیە، گەشە کرن و بەر فرە هەبوونا هەشکری دناقەرا شیعە و سونەیان دا، بلندبوونا هەستی نەتەوایەتی دناف کیم نەتەو مەن ئەموسلمان دا و چالاکیین مزگینەرین مەسیحی دناف دەقەرئ دا (Nzibari, 2012).

هەر وەسا دایە دیار کرن کو دیرۆکنقیس نەئیک بۆ جوونین دگەل هندی کو شۆرەشا شێخ عوبەیدۆلاهی ژ ئەگەرئ هەرا نەتەو مەبی و پالەزین کیم نەتەو مەیان هاتیبین روویدان. دەهەمان راپۆرتا خۆ دا، قونسۆلخانەیا بەریتانیا دایە دیار کرن کو سەرەرای هەبوونا یان نە بوونا گومانی دناف کوردان دا ل دۆر نەتەو مەبوونا خو، دیرۆکنقیس دده نە دیار کرن ئەف شۆرەشە ب دەستییکا پەیدا بوونا بزافا نەتەوایەتیا کوردی دەیتە نیاسین. دگەل هندی دا، ل دویف کارفەدانین هەزارەکا راپۆرتین بەرپرسین دەولەتان و بیروباوەرین مزگینەران ل دەقەرئ، قونسۆلخانەیا بەریتانیا د راپۆرتا خۆدا دایە دیار کرن کو شێخ عوبەیدۆلا نەهری پڕۆژەک بۆ دورست کرنا حوکمی خۆ برێقەرنی لژیر چاقدیرییا خیلافەتا عوسمانی دا هەبوو (Maisel, 2018, 1). ب ئەفی رەنگی خۆیا دبیت بەریتانیا ب شێو مەکی بەر فرە هەولدا هۆکارین روویدانا شۆرەشا شێخی دیار بکەت و مەک دەرفەت ب دەولەتا عوسمانی بەت داکو نەبیت رێگر دریکا بەر فرە مەبوونا پێگەهی دناف دەولەتا عوسمانیدا.

2: بزافین شێخ عوبەیدۆلا نەهری بین بەدەستەهەڵاتنا پشەقانی بۆ شۆرەشی:

نیک: ل سەر ناستی نافخۆهیی دا

ل 20 حوزەیرانا 1880 ئی، بەتريارکی ئەرمەنی نامەیک بۆ وەزیری دەر فە یی بەریتانیا گرانیفل (Granville) فریدکەت و گرانیفل هەمان نامی بۆ بالیوزی بەریتانیا "گوشن"، ل ئیستەمبۆلی فریدکەتن و تیدا دیار دکەتن، کو شێخ عوبەیدۆلا نەهری بزافان بۆ دورست کرنا کومەلەکا کوردی دکەتن. هەر وەسا دبلەگە نامەین بەریتانیا دا هاتیە دیار کرن، پشتی شەری عوسمانی و رۆسیا یی سالین 1877-1878 ئی، هەر وەسا پەیمانان سان ستیفانو یا 3 ئادارا سالا 1878 و بەرلین یا 13 تیر مەها سالا 1878 ئی، شێخی بەهار یکارییا هەقالین خۆ ئەف کولەک دامەزراندن (عەلی، 2016، 10).

ئەف کومەلە د راپۆرتتین بالیۆزخانەین بەریتانیا ، رووسیا قەیسەری، بەتریارکین ئەرمەنی و چاپەمەنیا تۆرکیا دا، ب "کومەلە ئیکەتیا کوردان The Kurdish League society " هاتیه نیاسین(فتح الله، 2010، 33). د بەلگەنامەین بەریتانی دا هایتە دیارکرن، کۆ شیخ عوبەیدۆللا نەهری، دئ بیته سەرۆکئ ئەفئ کومەلئ ، هەروەسا بەحرێ بەگ کورئ مەزنی بەدرخانئ دئ بیتن کارگێرئ فئ کومەلئ (Sarıkçiöglu,2013, 1-35). ل ئەوی دەمیدا قونسۆلئ بەریتانیا ل ئەبریز نابۆتئ دابۆ دیارکرن پێدقیه ب هویری دویقچوونا شیخی، کورین ئەوی و هەقیەیمانین ئەوی بکەین (فتح الله، 2010، 33). دئەفئ بیافیدا وەزیرئ دەرڤەیی بریتانیا گرانڤیل هەقیچەکئ بۆ بالیۆزئ بەریتانیا ل ئستەنبولئ (جورج یواکیم کۆشن George Joachim Coschen) هەنارت و دئەفئ هەقیچئ دا دبیزیت: " کومەلەکا کوردئ ژلایئ کوردان قە هاتییه دروستکرت و مەرم ژئ کپکرنا دوزا ئەرمەنایه و شیخ عوبەیدۆللا هئ نەهری سەرۆکئ ئەفئ کومەلئ یه" (گولی، 2021، 45).

ئارمانجین ئەفئ کومەلئ ئەفئین لخواړئ بوون:

1. رزگارکرن کوردستانئ ژ زۆلم و زۆرداریا قاجاری و عوسمانیان،
  2. پینکینانا دەولەتەکا کوردئ یا ئیکگرتئ و نازاد ل هەردوو پارچەین کوردستانا عوسمانی و قاجاری ،
  3. دانانا شیخ عوبەیدۆللا نەهری وەک پاشایی کوردستانئ،
  4. دۆستایەتیکرنا گەلین ئەرمەنی و مەسیحی ل کوردستانئ(باقئ، 2000، 55)
- هەروەسا پینزانین پتر لئۆر فئ کومەلئ د بەلگەنامەین بەریتانی دا هاتییه و چەند خالەک لئۆر دایه دیارکرن، کۆ لخواړئ:

1. ئەفئ کومەلئ لەقین خۆ ل هەمی باژیرین کوردستانئ هەبوون،
2. ئەفئ کومەلئ 4 هەزار تەقەنگین مارتینی هەبوون، 200 پارچە ژئ ئیرانی بوون و ئەوین دی تۆرکی بوون،

3. پتیریا سەرۆک هۆزین کوردستانئ لگەل بین سەرۆک هۆزین کوردئ ل ئەرمینیا و رووسیا قەیسەری ئەندامین ئەفئ کومەلئ بوون (باقئ، 2000، 55).

ژبۆ پشت راستبوونا دەنگ و باسان لئۆر ئەفئ کومەلئ، ل تیرمەها 1880ئ، کلایتۆن، جیگرتئ قونسۆلخانەیا بەریتانیا ل وانئ، ب سەرەدانهکئ بەرهف گوندئ نەهرئ چوو بوو، ل ویرئ چاف ب ئۆینەرین دەقەرین جودا جودا بین کوردستانئ وەک سەرۆک هۆزین کوردین سلیمانئ، نامیدئ، هەورامان، ساسۆن، بۆتان، سیرت، مووش، سەرۆک هۆزین کوردستانا ئیرانی (باقئ، 2000، 55). بۆ ناقیری دیار بوو کۆ شیخی بزاقیرینە ئیکگرتنەک سیاسی دناقبەرا سەرۆک هۆزین کوردئ دا دورست بکەن داکو دەست ب شۆرەشەکئ ل دژی دەولەتا عوسمانی و قاجاری بکەن، داکو مللەتئ خۆ ژبن سیاسەتا گاقلکرن و رووخاندئ یا هەر دوو دەولەتان رزگار بکەن(Nzibari,2012).

چونکو هەر دوو دەولەتان زۆلم و زۆرداریهک ئیکجار تۆند ب دژی کوردان بکارهینا بوو. ژبەر هندی ل ئیلونا 1880ئ، شیخ عوبەیدۆللا هئ نەهری کومبوونەک لگەل (220)سەرۆک هۆزین کوردئ ل دەقەرا شەمیدیان گریدا و تیدا شیخی گرنگترین نیاز و پرۆگرامئ شۆرەشئ ب تیرۆتەسەلی بەحس کر(Sunar,1999,140). دقئ کومبوونئ دا بریارا ئیکگرتنا کوردان بناقئ "کۆمەلە عەشیرەتین کورد" ب دروشمئ بلندکرنا ئالایی خەباتئ ل دژی تۆرک و فارسان دەست ب خەباتا خۆ بکەن (Yadirgi,2014,143).

ل ئەوی کومبوونا دەقەرا شەمیدیاندا شیخی گۆتارەک پینشکیش کر و تیدا دا دیارکر، " ئیمبراتوریا عوسمانی بەری 550 سالان هاتییه دامەزراندن و گەهشتنا وان بۆ دەستەلاتئ نە یا رهوا بوو و ئەفە نیزیکی 400 تا 500 سالانه حوکمی دکن، دەست ژ ئایینی ئیسلامئ بەردایه، ریبازا کوفرئ گرتیه بەر، هەر ژهینگی وەرە تا نۆکه بەردەوام یا لاواز دبتن و بەرهف هەرفینی دچیتن، ژبەر هندی پیدقیه ئەم د نازادبین، نە بنتئ ئەم کوردین د تۆرکیا دا، بەلکۆ کوردین ئیرانی ژئ، پیدقیه ئەم نازاد بین ژ هەر دەستەلاتدارین دژایەتیا پینشکەفتنامە دکن، ئەفە بوو هیفیا بابییرین مە و فەرمانا وان بۆ مە ئەم هەمی خۆینا خۆ بریزین د پیناقئ ئایینی و ئازادبیا وەلاتیدا"(بیسکی، 2013، 75).

بەیزکرنا پەیوەندیین دیرۆکی دناقبەرا کورد، ئەرمەن، ئاشوری و عەرەبین ل کوردستانئ ئاکنجیووبین و رینگرتن د بەلاقکرنا پرۆیاگەندەیین ژەهرکری بین ئارمانج ژئ تیککشکاندنا برایەتیا دناقبەرا وان دا بوو. شیخی بزاقیرن پەیوەندییان دگەل کیم نەتەمەین ل کوردستانئ دورستکەتن و دیرۆکا پیکه ژایانا وان بپاریزتن و یەکسانی و دادوەریی درێفەبرنی کارووبارین دەقەرین دبن کونترۆل خۆدا پەرموبکەتن(ÖZTEN,2009).

ههروسا شیخی بزافکر پهیوهندیان لگهل خهلمکی باژیرین دی بین کوردی گریدهتن و وان پالدهتن بهینه دناف شورشا وی دا یان پشتهفانیا شورشا وی بکهن. ژبو قی مهرمئی شیخی نامه بو ژمارهکا زورا سهروک هوزین کوردی، کوردین سه سنوری و باژیرین کوردی بین دناف دهولتا عوسمانی دا فریکرن. بهلی دهستههلاتاریا عوسمانی سانسورین توندل ههمبهری بزاقین شیخی گرتیوون بهر، ژبه هندی نامین وی نهدگههشتنه ئەفان دهقمران(باقی، 200، 75). بو نمونه، شیخ عوبیدوللا نههری نامیهک بو خهلمکی باژیرین نهرجشی و ئەف نامیهه دکهفته دهستی دهستههلاتا عوسمانی ل دهقمری. لهوړا دهستههلاتاریا عوسمانی ل دهقمری هندهک پینگاقین توندی و بهمز بو کونترۆلکرنا بزاقین شیخی ل دهقمری دگر نه بهر (Soleimani,2016).

دههمان پینگاقین خودا، شیخ عوبیدوللا نههری و کورری نهوی شیخ عوبیدولقادی ژبو بدهستنه نینانا پشتهفانیا کوردان بهرنامهیهک دانابوو، بهی بهرنامهی شیخ سهردانا دهقمرین کوردی دکر. بهی چهندی شیخی بریار دابوو ل بههرا 1881ئ، سهردانا رهواندۆزی بکهن داکو دانوستاندن لگهل هوزین قی دهقمری بکهن (Rhys Bajalan,2009). بهلی ل 9 نادارا 1881ئ، کسهکی بناقی (حهسن عمله خان) دهستههلاتاریا قاجاری لدور قی چهندی ناگهدار کربوو. ژبه هندی شیخی بهرنامهی سهردانا خو گهوری و بهرهف دهقمری پشدهر، بیئوین، کویه، ههولیز، رهواندۆز و نامیدی چوو، شیخی دقیا بهریخوبدهتن کوردین باشوری روژئاقایی کوردستانی، ژبههکو کوردین قی دهقمری ژ کوردین کوردستانا قاجاری کیمتر پشکداری د بوویهرین دهستیپکا شورشی دا کربوو. بهی چهندی دیار دبیتن، شیخی دقیا قیجاری ئەقی پارچیا کوردستانی تاقیهکهن و بکاربیتن(باقی، 2000، 75). ب ئەقی شیوهی دیار دبیت شیخ ههولدا ئیکگرتنهکا سیاسی لسهر بناخی نهتموهی ب مهرمما بهیزکرنا پنگهه کوردان دناف وهلاتی خو دا بهیز بکهن و پهیوهندیان دگهل نهتموهین دی بگریهت داکو پتر فشاران بکهن سهر ئهوان دان پیدانی ب هههونا ماقین کوردان بکهن.

دوو: ل سهر ناستی دهرفه دا

شیخ عوبیدوللاهی بو ب سهر ئیخستنا بهرنامهی شورشا خو باوهریههکا زور ب رووسیا قهیسری هههوو. چونکو ناقبری باش دزانی کو رووسیا دۆزمنی سهخت و هیزداری عوسمانیان بوو. ژبه هندی نیاز و پلانی خو بین نهینی بو نوینهرین رووسیا و قونسلین وئ ل (وانی، ئورمیی، ئهزمرومی و تهبریزی)، دابوو دیارکر. مههستا شیخی ژ قی چهندی نهو کو پشتهفانیا دهستههلاتاریا رووسیا قهیسری بو شورشا خو بدهستنه بیتن (Jwaideh,2012; Mayell, 1996,78). بهرهقازی شیخ عوبیدوللاهی ههژ بهریتانیا نهدر و گومان ژ هههونا نوینهر و قونسلخانین بهریتانیا دکر. ژبه هندی لدهمی دهاتن سهردانا وی زور بی هوشیار و سهرخو بوو و بهویری و کویری بهرسقا پرسیارین وان ددا. چونکی ناقبری باوهری بهندی هههوو کو بهریتانیا پشتهفانیهک راستهقینه و بهیزا عوسمانی بوو د نهجدهیین وئ بین سیاسی و لهشکری دا ل دهقمرین کوردنشین. ههرو دو وهلاتان بهردوام بزاق دکرن ژبو لاوازرنا و ژناقبرنا ملههتی کورد (Soleimani,2014).

دگهل هندی، شیخ نامهیهکی بو بالیوزی بهریتانیا وئیهم ئابوت ل تهبریزی فریدکهن و تیدا ددهتن روونکر، " کورد ملههتهکی میرخاسن و خودانین تاییهههندی و رهوشتین باشن، خودانین دابوونهریتین تاییههتن بخو ل گهل ئەقی چهندی دۆزمنین مه بزاقی دکن مه میرکوژ و هوف بدن دیارکر، زهلامین کورد بین دهستههلات ل تۆرکیا، رووسیا و ئیرانی ئیک بووجونین ل سهر ئیک ئارمانج، لهوړا پیدقییه چارهسهریهک بهمز بو پرسا وان یا نهتموهی بهینه دیتن، ئەگه نه کورد دی بخو چارهسهریهک گونجایی بو بینن، چونکی مه ئیدی ئەم نهشتین خو لبهر ب زلم و زورداری بگرین، ئەم خوینا خو ههتا دلۆپا دووماهیکی ریژین داکو بهرهقانیی ژ خو بکهن و بدزی عوسمانی و ئیرانی راهستین، ئەم داخوازا سهرهخوبوونی دکهین. ئەقه یا ئارمانجا شورشا مه ژبو نههیلانا زلم و زورداریا تۆرک و فارسان ل سهر ملههتی کورد و زرگارکرنا کوردستانی" (Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881; Mayell, 1996,78).

شیخ عوبیدوللاهی بزاقین خورت و بهیز دکرن ژبو بدهستنه نینا پشتهفانیا دههکی بو شورشا خو. بو قی مهرمئی بزاقین بهرچاق ئەجمادابوو ژبو دورسکرنا پهیوهندیان دهرفه دگهل سهرکردی مسری (خدیوی توفیق)، شهرفی مهکهه ل حجازی. دههمان پینگاقین خودا، شیخی پهیوهندی ب (عهباس میرزا مولک) بی قاجاری بی نیف کورد کر کو پشکداریی د بزاقین وی دا بکهن(باقی، 2000، 55). ل نهوی دهمییدا شیخی ههولدان پهیوهندیان دگهل بهریتانیا گریهت، چونکی شیخی وهسا هزر دکر بهریتانیا بهردوام ب بهانهیا دانا ماقین نهتموهین بن دهستههلاتا عوسمانی خو نیزیکی ئهوان

دکر و شیخ هزر دکر ئەگەر بەریتانیا پشتهفانیا کوردان بکەت دئ کورد مافین خۆ بدەستفەهینن. بەلێ بەرۆقازی بەریتانیا نەدقییا خۆ نیزیکی کوردان بکەت و بتئی بۆ رازیکرنا عوسمانیان و پیدانا پیزانینان لڤور کوردان خۆ نیزیکی ئەوئ دکرن.

3: نارمانجین شۆرهشی و هزروبیرین بەریتانیا ل دۆر

نارمانجا سەرەکی یا شیخی، ئیکگرتنا کوردان ل سەر ئیکگرتنەک نەتەمەیی بوو د چوارچوئی دەولەتەک سەر بەخۆدا، ب درستی نەهاتیە زانین کا گەنگی ئەف هزرو بیرە دەمشکی شیخی دا پەیدا بووینە. بەلێ هاتیە زانین بوویر و پێشەتین شەری (1877_1878ئ) و دەرنەجامین ژئ پەیدا بووین، کارتیکرنەک بەیز د وەرار کرنا ئەف هزری دا هەبوو. وەک دیارە پەیدا بوونا ئەف زانایی ئایینی یئ سۆفیگەری و نشتیمانپەرور و هێفی خواز بۆ سەرکردایەتیکرنا گەنجین میلەتی خۆ، رەنگفەدانەک بناغەیی و کویر دگەشەکرنا هزروبیرین وی دا هەبوو، ئەفە ژئ وی نیشان دەمتن کو ناقیری شیانین مەزن درێفەرنا وەلاتئ خۆ دا هەبوون (Kılıç,2003,1-85).

بێگومان ئەف هزروبیرە دناف وان دەستفەلاتدارین بەرفەرەهە بین تۆندرو د سۆشتی خۆدا و سنۆردار کرنا هێفین وی دا پەیدا بوون. چونکو دوی ومختی دا بوو وان دەستفەلاتداریان دەست ب سەر داهااتین کوردان دا گرتین و کاودانین وان نەخۆش و بەرتەنگ کرین، لقی دەمیدا دەنگ وباس بەلافیوون کو سەرکردەیهک ل دەقەرئ هەیه بابەخەک بەرفەرەهە دایە خزمەتکرنا گەل و وەلاتئ. هینگئ نارمانجین کوردستانەک سەر بەخۆ، ب ئاشکرای و روونتر جەئ خۆ دەمشکی وی دا دکەن (Gözel,2007,114). ل دویف ئەف ل سەری هاتیە شۆرفەکر، دشین نارمانجین شۆرهشا شیخی بقی رەنگئ ل خۆرائ دیار بکەین:

1. ئیکگرتنا کوردان ل سەر بنیاتی نەتەمەیی و رزکار کرنا کوردستانا قاجاری و عوسمانی .
2. نەهیلانا دز، ریگر، کوشتن، تالانکر و ویرانکرئ،
3. بەرقرار کرنا ئیمناهی و ئاسایش ل دەقەرین سنۆری بین دکەفنه دناقەرا سنۆری ئیرانی و عوسمانیان دا.
4. بەرقرار کرنا و سەروریکرنا یاسایی، دادومری و یەکسانیی.
5. پشتهفانیکرنا خواندنی بریکا ئافاکرنا قۆتابخانەیان.
6. پیتەدان ب ئایینی بریکا دورستکرنا کەنیسان و مزگەفتان.
7. هاندانا چاندنی و ئافاکرئ.
8. پاراستنا ژیان خەلکئ و هاندانا بازرگانی، پێشەسازی و خزمەتکرنا چقاکئ و شارستانییەتی ل کوردستانئ.
9. هەفکاری دگەل مللەتین مەسیحی (نەرمەن و کلدان و ئاشووری) ل سەر بنیاتی لیبورینا ئاینی و ریزگرتنا وان .
10. ریکخستنا سیستەمی کارگیری یئ کوردستانئ و پێک ئیینانا حکوومەتەک یاسایی و سەقامگیر.
11. بزافکرن ژبو بدەستفەئینانا پشتهفانیا سیاسی و یاسای ژلایی دەولەتین زلەهیزفە (Sarıçioğlu,2013, 1-)

(35; Kılıç, 2022, 1-15)

ل دۆر ئەفان نارمانجین شۆرهشی، زاقایی شیخ عوبەیدوللاهی، شیخ (محمد سەعید)، دکومببونەکیدا دگەل مزگینەرین ئەمریکی و مەزنین ئاشوری و سیمون ئاغا مەزنی ئەرمەنان و هژمارەکا لایەنگرین شیخی دابوو دیارکر، شیخ عوبەیدوللاهی دایە دیارکر ئەگەر هاتوو شۆرش ب سەرکەفت و نەشیا ئەفان نارمانجان جئ بەجئ بکەتن. هینگئ شیخ ئامادەیه بەیتە دادگەهکر ل دادگەهەک ئورۆپی و پاشی هەر بریارەکا دادگەه ل سەر بادەکا وی بدەتن دئ پئ رازیبتن و ب ستۆئ خۆفە گرتن (Nzibari,2012).

پشتی سەرمەدانا دەقەرئ، هەلسەنگاندنا کاودان ، پێشەتین دەقەرئ، کومببونا دگەل سەرۆک هۆزین کوردی و دانوستاندنکرئ دگەل شیخ عوبەیدوللاهی هژمارەکا دیارا تۆینەر و بەرپرسین بەریتانی هزروبیرین خۆ ل دۆر نارمانجین شۆرهشا شیخی دایە دیارکر. بالیۆزئ بەریتانیا ئابۆت ل تەبریز د رۆژین هیرشا کوردان دا بۆ سەر ئیرانی ، نارمانجین شۆرهشا شیخی ب ئاشکرای دایە دیارکر کو، " نارمانجا شیخی ئەوه خۆ بکەتن سەرۆکئ دەولەتا کوردی و کوردستانا عوسمانی و قاجاری رزگار بکەتن. دەهمان پێنگاقتین خۆدا ژبو شۆرفەکرنا نارمانجین شیخی، جیگرئ قۆنسولخانەیا بەریتانیا کلایتون (Clayton) ل وانئ دایە دیارکر کو، "من باوەرییهک تەمام هەبوو کو شیخی نارمانجەک تەمام بۆ ئیکخستنا کوردان و دورستکرنا دەولەتەک سەر بەخۆ ب سەرۆکاتیا خۆ بخۆ هەبوو" (Jwaideh,2012,81).

دبووهر و پیشهاتین شورەشی، نوینەری بەریتانیا هەمی شیانین خۆ دەمزاختن کو ئارمانجین شورەشا کوردی بو دەستەهلاتداریا وەلاتی خۆ دیارکەن. ژ بەر هندی، میجر ترۆتیر (Major Troiteir) قۆنسل گشتی یی بەریتانیا ل ئەر زەرۆم هزرۆبیرین خۆ ل دۆر ئارمانجی شیخی دابوون خۆیاکرن و دیارکری یه کو، " گومان دەندیدا نینه، ئارمانجا ئەفی زەلامی، رزگار کرنا وەلاتی وئ یه ژ بن دەستەهلاتا کار بە دەستین عوسمانی و دانا خۆ ب سەرۆکی کوردستانی کو پیکهاتیه ژ پشکهکا باشۆری (وانی) و پشکهکا باکووری ویلایهتا مۆسل و زیدهتر ژ فی چەندئ هندی بشتین پیکههە خۆ ل وان هەر دوو هەریمان بەر فرهه و زیده بکەتن" (جویده، 2007، 14).

لەمە بەلیۆزی بەریتانیا تۆمسۆن (Thumson)، ل تەهران، هزرۆبیرین شیخی دەندیدا د هەلسەنگینتن کو شیخی هەمی هیز و شیانین خۆ دەمزاختن بو بە دەستەهلاتا ئەفی ئارمانجی. ئەف چەندە ژ " ئەوان ناخفتن و نامەیان دیار دبوو بین کو شیخی دگەل هەمی سەرۆک هۆزین کوردی بین چیا بین سەر سنۆری ئیرانی گەنگەشەکرین و ب ئاشکرای دقیا کوردان بو هندی پالەتن کو ژ بن دەستەهلاتا عوسمانی و قاجاری رزگار کەتن، دەولەتەک جودا و سەر بەخۆیا کوردی ب سەرۆکاتیا خۆ دورست بکەتن، بقی ریکی دقیا ب پەیمان و سۆزان هەمی هۆزین کوردی بکەتن دبن کونترۆل خۆفە و ب دزی ئیرانی شورەشی بکەتن" (جویده، 2007، 23). ئەف هەمی ئەو ئارمانج بوون بین شیخی هەمی هیز و شیانین خۆ بو بە دەستەهلاتا وان تەرخانکرین. ژ بەر هندی بەریتانیا ب شیومەیکە بەر فرهه و هشیار دۆیفچوونا ئەوان ئارمانجین شیخی دکر داکو بو دیار بیت کا شیانین هیزین کوردی بین شەرکری چەندن و پلانین ئەوان بین شەرکرن و برنا هیرشان ل سەر هیزین عوسمانی و قاجاریان چوان و دئ شین پی ئارمانجین خۆ بە دەستەهلاتا.

3.1. هیزین شیخی ژلایین ناماری و چەکیفە

د شەری دا ب بەریخۆدانا ئەجامین شەری ئەگەر ماوی وئ کورت ژ ی بتن، ئەگەر دەستپیکە بەیز و ریکخستی نەبتن، پلان و ئارمانجین وی ب نەینی نەهینه پاراستن ئەو ماوی کورت ژ ی تیرا ناکەتن، ب تایبەتی ئەگەر هاتو و پشت ل سەر هیزین هۆز و خیلەیان بەیتە بەستن. ژ بەر هندی ئەو شورەشە هەر زیکا دئ نالۆزی و لاوازی کەفتی و شکەستەک سەر انسەری دئ بتن پاشەرۆژا وئ، بەر مەقازی سەر کەفتنی د کوشتن، تالانکر و ویرانکر نەک وەسا ژ ی پەیدابتن کو دشیان دانینە بەیتە بەحسکر (Jwaideh, 2012, 91).

ئەگەر هیزین هۆزان دەستکەفت و تالانکر ب دەستکەفتن و چاقین وان پیکهفتن، ئیدی د ئیکەم دەرفەت دا دئ بەرەف مالاچن و تالان کەن. ژ بەر هندی بەر دەوام ئەف جۆرین هۆزان ژلایین هژمار ئەف بەر دەوام بەر ب زیدهبوون و کیمبوونی ئەف دچن. هەر وەسا هەتا د پیشهاتین سەر کەفتنی دا، ئەو هژمارا د میدانا شەری دا شەری بجه دەنلن دبیتن تشتەکی نەچاقر یگری بتن، ژ بەر کو ئەو بنتی بو تالانکر و دەستکەفتان پشکداری تیدا دکن (Nzibari, 2012).

دگەل هندی، نەبوونا سەر کردەیکە جەئ باوەری کو ئەوان هیزان پالیدەتن بنتی ل دۆیف نامۆزگاریین وی بچن و بقی چەندئ نەشین سەر جەمی گشتی بین هیزین کوردی، ئەوین پشکداری د شورەشا شیخی دا کرین ب تەمامی بخەلمینین و دیار بکەن. ژ بەر هندی، لقیرو دئ یا فەر بیتن، بەریخۆ بەدین ئەوان تۆماران ئەوین دەبارە ی کارین سەر بازین کوردان د بەر نامی شورەشی دا هاتین تۆمارکر کو دئ ل ریزین بەیت دا بەحس کەن (جویده، 2007، 58).

وەکو هاتیه زانین لەمە هیرشی دا، هیزین ئیرانی ئەوین ل نازەر باجانی دلوازابوون، ب ئەفی چەندئ دشین بیژین شەرقانین شیخی ژلایین هژمارا چەکی و جۆرین چەکیفە دبیت کیم یان زیده بن، ژ بەر ئەو چەک و کەرەستەین ل شەری 1877ی، بە دەستەهلاتا. دناف ئەوی چەکی کوردان بە دەستەهلاتا هیزان هژمارەکا زۆرا تەنکین (مارتینی هینری Martini Henry)³ و فیشەکی ئەوان بوون (Sarıkçioğlu, 2013, 1-35).

دبەلگەنامەین ئەمریکی و بەریتانی بەحسی هندی هاتیه کرن، بەری هیزین سەر ئیکەتیا کوردان ئە دەست بەیروشی بکەن بو سەر ئیرانی، (4، 000) هژار جۆرین تەنکین مارتینی هەبوون. بقی چەندئ دیار دبیتن کو (200) هژار ژ ئیرانی و بین دی ژ عوسمانیان بە دەستەهلاتا بوون. وەسا دیارە بو پەیدا کرنا پیدقین شەری شیخی کەرەستەین خۆ ب سناهی پەیدا کر بوون. بەلیۆزی قاجاریان ل ئیستەمبۆلی سەلماندییه کو شیخی "کارگەهەک گرنگ یا فیشەکان" هەبوو، ژبلی کو چەندین هژاران ژ شەرقانین شیخی تەنکین ژ جۆری (مارتینی هینری) پیبوون. دەهەمان دەمدا، باسیل نکتین دایه دیارکر کو "شەرقانین شیخی تەنکین مۆدیلین نۆی پیبوون". هەر وەسا قۆنسل گشتی پی بەریتانیا (ئابۆت)، دایه روونکر کو "شیخی هژمارەکا زۆرا تەنکین مارتینی هەبوون" (Jwaideh, 2012, 92).

³ ئەف چەکی بنافی (مارتینی هینری) هاتیه بناقکر و ب شیوازی خۆ نیزیکی (برنۆی) یه، ل سالا 1870 هاتیه وینەکر و ل سالا 1871 بو ئیکەمین جار ژلایین هیزین بەریتانی ئە هاتیه بکار هینان و ئیک ژ باشتین جۆری چەکی سەر دەمی خۆ بوو و ئەف چەک تا سالا 1918 هەبوو (Manning, 2013).

ههوارهسا لقی ماوهی دا، شیخی ب نهینی پهوهندی ب فرمانبهرین عوسمانی لدهقهری، ئەوین ریز لیدگرتن کر بوو. ههروهسا نوێنهرهکی خۆ ههنارتبوو دهق ههريمداری باژیری (شاتاخ)، داکو بو چهکی پهیدا بکهتن. ئەف بزاقین شیخی دیار دکهن، کا ناڤیری چهندی بلهز بوو ژبو کۆمکرن و چهکارکرن و ئیکخستنا کوردان(جوبده، 2007، 59)

دهسنپیکرن و پێشهاتین شورهشی

ل سالای 1879ئ، بزاقهک ل باکوژی دهريا وانی ل دژی عوسمانیان روویدا بوو، ههروهسا ل تهباخا 1879ئ، کوردین گهراگی بین هۆزا حهیدهرانی لگهل هیزین دهولتا عوسمانی ب شهر چوون، د ئیکهه شهر و پیکدانا وان دا ژمارهکا ژورا کوردان هاتنه کوشتن و 40 کەس ژئ هاتنه گرتن. دنهجامدا، سههردان و یاخبوونین بچووک ل سههراسهری کوردستانی بخۆفه گرتن (Çiftçi, 2018, 120; ; Duman,2010, 24).

ئهفان ههمی رویدان و بوویهرین تازه و بلهزین بین نیقهدهولتی، ههريمی، پێشهاتین ههستیارین کوردستانی و سههردانا ئاریشهیا ئهرمهینیان، شیخ ئیکخستنه بهر هوشیاری و ههلسهنگاندنن بلهز بین پێشهاتین سیاسی ل دهقهری. ژ بهر هندی، شیخ رووی ب رووی ستراتیژییهکا سهخت و بهرنامه دارشتی ببوو (Kılıç,2003,88)، ژبو بهر ههنگار بوونا ئهفان بوویهران شیخی کارهکی چهند لایهنی لدهقیف ئهفان بناخهیین ل خواری دارشتبوون.

1. رتیخستن و ئیکگرتنا هیزین کوردی،

2. ههبوونا ههلوێستهکی لدهق کیشهیا ئهرمهنی،

3. نهجامدانا کارین دبلوماسی و دانهنیاسینا کیشهیا کوردی ب جفاکی نیقهدهولتی یئ ئەوی دهمی، ب تاییهتی بریکا نوونهر و مزگینهرین بهریتانی دۆزا کوردی بگههینته حکومهتا بهریتانیا و نوونهرین ئەوی دناف دهولتهین عوسمانی و قاجاریدا.

4. نهجامدانا شورهشهکی ل کوردستانی

5. نهجامدانا کومبوونان دگهل سههکرده و ئاغاین کورد ژبو هشیار کرنا ئەوان ژ لایئ نهتهویهی و سیاسهتا بکار هینانا نایینی ژ لایئ عوسمانی و قاجارییهتا ب دژی کوردان (Soleimani, 2016, 5-24, Delan, 2007,56).

ژ بهرکو ئارمانج و ستراتیژییا ئیکی یا گرنگ و سهههکی یا شیخ عوبهیدوللاهی ئیکخستنا کوردان دچوارچووی دهولتهکا سهههخو دا بوو. لدهقیف ئەوی بهرنامی بو شورهشی هاتیه دارشتن، پیدقیبوو د قوناغا ئیکیدا کو سالای 1879ئ، بوو دئهقی قوناغی دا شیخی دقا هیرش بکهتن سهه نامیدی و بکهتن بنگهههی خو⁴ (جوبده، 2007، 50). چونکی ل ئەوی دهמידا دهولتا عوسمانی گهلهک لاواز بوو و دهولتهین رۆژنأقایی زور فشار ئیکخستبوون سهه دهولتا عوسمانی(جهلیل، 1987، 61). و شیخی ئەف چهنده ب دهرفهت زانی ب سههوکاتیا هیزهکا بهرچاف یا شهرفاننان⁵ بهرهف نامیدی کهفته ری(بیسکی، 2013، 75). بهلی ل دهمی لهشکهری ئەوی بهرهف ویری هاتی کهسهکی بناقی (محمد بریفکانی) یئ ناقدار ب (شیخ محمد بریدی)⁶، بهرنامی شیخی بو حوکمداری عوسمانی ل مووسلی و وانی بر و لدهق ستراتیژییا شیخی ناگههدار کر (جوبده، 2007، 50).

دنهجامدا، پستی بۆرینا (5) رۆژان فهوجهک لهشکهری عوسمانی ژ مووسل بهرهف دهقهری دهین و لجههکی نیزیکی نامیدی دراوهستیت⁷ و ژ لایئ خۆفه شیخی لهشکهرهکی ژ (900) شهرفان پیکدهات ب سههوکاتیا کوری خۆ شیخ عهیدولقادی بو جی بهجیکرنا وی پلانی رادسپیرتن داکو هیرشی بکهتن سهه هیزین عوسمانی، بهلی هیزین عوسمانی هیرشی دکهن سهه شهرفانین ئەوی، توشی شکاندنی دبن و خۆ فهدکیشن. وهسا دیار بوو شهههکی ئیکلاکهر بوو (Jwaideh,2012,94). چونکو نهشههکی کورت خایهه بوو، بهلکو شهههکی دریز خایهه و ژ ههمی لایانه هیرشان دهسنپیکر بوو. ژ بهر هندی بو کوردان دههکهفت دئ زیانین مهزن پیکهفن و باوهری بو پهیدا بوو کو هیزین عوسمانی رژدن

⁴ لدهقیف نویتیرین بهلگهنامهین عوسمانی هاتیه دیارکرن شیخی ل سالای 29 تیرماها 1879 ئەف هیرشه بو سهه نامیدی نهجام دا بوو، (94-112). R-17-07-1295

⁵ ژیدهرین کوردی دیار دکهن ژمارا ئەوان شهرفاننان دنأقهرا 700 تا 800 شهرفاننان بوون(بوسکینی، 2022، 5).

⁶ ب پشت بهستن لسهه راپورتین دیپلوماتکاری بهریتانی کاپتن کلایتون بو تروتیری فریزکرین وهسا هاتیه خویاکرن ئەو کهسه دهستههلاتدارین عوسمانی ل دهر بزاقا شیخی بو نامیدی ناگههدارکری مهزنی نایینی یئ مهسحییان مارشمعون بوو، چونکی ل ئەوی دهמידا پهوهندنین ئەوی دگهل شیخی ئیکچوو بوون(Aminpour, 2018, 113).

⁷ بوسکینی ددهت دیارکرن لباویهکا سهه بازی یا مووسل یا (450) کهسی ل سهه سن کهرتان هاته دابهشکرن و بهرهف جهی شورهشی ل نامیدی چوون و ل 13 تیرمهها 1879 ئەف هیزه دگهل دوو هیزین پیاده و (160) سهه بازاران و بهشهکی توپخانهیا ژ مووسل دههکهفت و گههسته نامیدی (بوسکینی، 2022، 7). ل ئەوی دهמידا شهرفانین هۆزا هههکیان رۆلهکی گرنگ دئهقی هیرشا عوسمانیدا بو سهه هیزین شیخی گیرا، چونکی والین مووسل هاریکاری پیکشیکشی ئەوان کرن(Aminpour, 2018, 114).

ل سەر ژانفیرنا شۆرەشی و شیان هەبوون بۆ ئەنجامدانا ئەفی چەندی. ددەمەکی کورت دا هیزش لاواز بوو و شوینەوارین ئەوی ژێ نەمان (Delan, 2007,57).

لەدەمی شیخ عەبدۆلقادری مەیدانا شەری بەردایە ژێ بەردەوام نامە و نوینەری خۆب نەینی بۆ سەرکردەین کورد فریدکر و بۆ شۆرەشی پالەدان. ژلای خۆفە، ل پشت بەرۆکین شەری بەویری بەریخو ددا پیشەتین شەری و ب شویمەکی ناسایی رفقار دگەل دەولەتا عوسمانی دکرن کو وەسا خۆ نیشاددا بنتی بینەرەک بو و چوو پەیوەندی ب وان روویدانان فە نەبوو (Kılıç,2003,88).

هەروەسا نامەیکە بۆ والی وانی فریدکەتن و تێدا دیار دگەتن کو چوو رۆل تێدا نەبوو و نیاز پاقریا خۆ بۆ دیار دگەتن، بیزاریا خۆ ژ وان روویدانا دیار دگەتن دەمان دەمدا وەفاداری و سۆزداریا خۆ بو دەولەتا عوسمانی خۆیا دگەتن و دبیژتن، " ب دەولەتا پلە بلند رابگەهین، نوکە ژ هەمی دەمین دی پتر لەسر سۆز و پەیمانین خۆمە بەرامبەری دەولەتی". هەروەسا دابو دیارکرن کو نامەیکە بۆ کورێ عەبدۆلقادری هەنارتیە و تێدا داخواز ژیکر بوو و نەچار کربوو وەفاداریا خۆ بۆ دەستەلاتداریا عوسمانی دیار بگەتن (جویدە، 2007، 51).

دەمان پینگاقین خودا، لەدەمی شیخ هیزا دەستەلاتداریا عوسمانی دیتی. دئەجامدا بو سۆلتانی عوسمانی دابوو دیارکرن کو ئەو نەشۆرەشەک بو ب دژی سۆلتانی بوو. بەلکو شۆرەشەک بۆ ژ ترسا خەلکی هەمبەری گەندەلیا دەمو دەزگەهان لەدەقەرێ. لقیری هەلووبیستی دەولەتا عوسمانی بەرامبەری شیخ سەیر و سەمەر دبیین. چونکو لەدەمەکی فەرمان ل نیستەمبۆلی دەرکەتنبوو کو ب تۆندی بەرامبەری شۆرەشی راوەستن. دگەل هندی وانی و مۆسلی و بەرپرسین مەزن بین عوسمانی د مەبەستا شیخ گەهشتبوون و تارادەکی ژێ باومری ب شیخ نەمابوو. دگەل هندی، بەریخودای هەلووبیستی دەستەلاتداریا عوسمانی تارادەکی بەرامبەری شیخ ناسایی و نەرم بوو (Jwaideh,2012,95).

هەرچەوا بێت، پستی شکاندنا قوناغا دەستیکی یا شۆرەشی ئیدی شیخ نەچار بوو بەریخۆبەتن قوناغا دووی و ل دەستیکیا چریا نیکی 1880ئ، شەرفانین شیخ بەرەف سنۆرێ ئیرانی چوون، دق قوناغیدا یاکو دەیتە نیاسین ب قوناغا دووی، هیزین شیخ ل سەر سێ کەرتان هاتبوون دابەشکر.

1. کەرتێ نیکی ب سەر وکاتیا (هەمزە ئاغایی مەنگوری) و (شیخ عبدالقادر کورێ شیخ عبیدالله) مەرەما وان دەستەلاتداری ل سەر دەقرا (مەهاباد و تەبریز).

2. کەرتێ دووی ب سەر وکاتیا (محمد صدیق)، نارمانجا وان گرتنا باژیری ئورمی بوو. کەرتێ سینی ب سەر وکاتیا (محمد سەعید) بوو نارمانجا وی دەستەلاتداری لەسر دەقەرین رۆژنایایی (ئورمی، خویە و سلماس) بوو (Aslan,2007,60؛ جویدە، 2007، 51؛ باقی، 2010، 12-10)

هەژێ گوتتی یە شیخ عبیدالله نەهری چاقدیریا هەردوو چەپەرین دوماهیێ دکر (Aslan,2007,60؛ جویدە، 2007، 51؛ باقی، 2000، 55)

کەرتێ نیکی یێ (شیخ عەبدۆلقادر) کورێ شیخ یێ نافرستی سەرکردایەتی و دکر، ئەرکی سەرەکی یێ ئەفی کەرتی بەرمیەکی بەرفەرە یێ رمخین باشوررێ دەرپاچا ئورمی و بەرەف سابلاخ (مەهاباد) بوو. دئەفی چوار چووقەیدا جیگرێ قونسۆلخانەیا بەریتانی ل وانی کاپتن کلایتونی راپۆرتەکییدا دایە دیارکرن کو هژمارا ئەفی هیزێ نیزیکی (20000) هزار شەرفانان بوو (الربيعي، 2018/8/15)، دگەل هندی، گومان دئەفی راپۆرتیدا هەیه چونکی دبیت ژمارا ئەوان زیدەتر یان کیتر بیت⁸ (Jwaideh,2012,95). ژلای کێ دیقە، هاتیە دیارکرن هژمارا ئەوان هیزین گەهشتین مەهاباد نیزیکی (40) هزاران تا (50) هزار شەرفان بوون. ژلای خۆفە، قونسلی بەریتانیا (نابۆت)، ئامارا راستەقینە یا ئەوی هیزێ دیار دگەتن و ب (10) تا (50) هزار شەرفان دخیملینتن (جویدە، 2007، 51؛ باقی، 2000، 55).

لەدەمی هیزین عەبدۆلقادری بەرمز سابلاخ دچوون، هژمارەکا زۆر کوردان لەدەقەرین (سنۆ) و (سۆلدۆس) پەیوەندی بەهیزین شۆرەشی کورن. هندی پینە نەچوو هۆزا (مەنگور)، ب سەر وکاتیا (هەمزە ئاغایی) دگەل 5 هزاران شەرفان پشتهقانی شۆرەشی کور. پاشی هۆزین دی بین کورد وەک هۆزا جاف خۆدانا 50 هزار چەکاران، هۆزا مامش خۆدانا 5 هزار شەکران، هۆزا زرار خۆدانا 8 هزارا و هۆزا مۆکری خۆدانا 10 هزار شەکران دەست ب شۆرەشی بکەن (Keskin,2015). هەروەسا هۆزین دی وەک هۆزا (دیوکری، شکاک و گاوریک پیران)، ب شویمەکی بەرجاف پشکداری د شۆرەشی دا کر بوون و ب قورنانی سۆبندخوار تا مرنی دگەل شۆرەشی بن د ماویەکی کورت دا باژیری وەک لاهیجان، بانە، سەردەشت، سنە، ژبن دەسەلاتا ئیرانی ئیناندر و رزگار کورن، و زۆر پینە نەچوو هیزین شیخ شیان

⁸ هەندەک ژیدەر ددەن دیارکرن هژمارا شەرفانین شیخ دگەهیشته (10) هزار شەرفان و (10) هزار دگەل کورین ئەوی بوو و چەندین هۆزین دی بین کورد مینا مامش، مەنگور، زازا، گەوریک، بانە، هەری، بگراژە ژ گەقەر و برادۆست) دگەل بوون (مزیری، 1992، 10).

باژیری ئۆرمیی دورپیچ بکەن و بەردەوامی دا پێشەچوونا خو بەرهف باژیری چوون و ئەف باژیره ژێ دورپیچ کر (جویده، 2007، 51، باقی، 2000، 55)

پشتی دلنایی و دووپاتی دابن فرماندی مهباد و هیزین پاراستنی دان رەخەکی تاکو ب شیوهیەکی ئاشتبانه باژیری بجه بهیلان و هینگی سابلخ بی شەر هاته گرتن. دگەل هندیئا هیزین شۆرەشی کەتن ناف مالین خەلکی تالان و ویرانکرن. دگەل هندیئا، ئیمامی مزگەفتا سونەیان بانگەوازییا شەری دریکا خودی دا (جیهادی) ب دژی شیعیان راگهاندبو (Nzibari, 2012).

کەرتی دووی یی هیزین شیخی ب سەرکردایەتیا (شیخ سدیق) کوری مەزنی شیخی بوو. وەك هاتیە زانین، هژمارا فی هیزی نیزیکی 1000 هزار شەرئانان بووم، ئەرکی سەرەکی یی فی هیزی ئەو بوو رەف مەرگەر بچن و پیدقیبوو تاتیكشكاندنا هیزین شیخ عبدولقادی فەكیشانا خو بپاریزن (باقی، 2000، 55)

پینگا دووی، گرتنا (میانداو) بوو، کو دیاره بەری هینگی شیخ عبدولقادی بناقی داخوازکنا خوارنی و هەلسەنگاندنا هەلوپەستی خەلکی ژ شۆرەشی شانەك فریکر بوو باژیری. بەلی ئەو شانە دەپتە گرتن و کورتن. ژ بەر هندی راستەوخو شیخ عبدولقادی بریارا تۆلفەکرنی دا و راستەوخو هیرش کره سەر باژیری. دئەجامدا، پتیریا خەلکی رابوون ب فەشارتتا کەلوپەلین و ژ ترسین تۆلفەکرنی رەفیا بوون و نیزیکی 3 هزار کەسان دباژیری مابوون کو پتیریا نافرم، زارۆک و زەلامین پیر بوون، لدمی هیرشکرنی دا کەفتن بەر زەبیرین شیران و ریک ب شەرئانان هاته دان ب ئارەزوویین خول دەفەرتن نیزیکی تا میانداو و مەراغ تالان و ویرانکرن (Jwaideh, 2012, 98; Aslan, 2007, 60).

کاکلکنا میانداو، سەرکەفتەك بی ماف و دەستکەفتبوو. ژ بەر کو زۆر پیفە نەچوو، پتیریا ئەوین د هیرشی پشکدار، ژ بەر دەستکەفتین گران و تالانکنا زۆر، ژ ئیک و دوو هاتە فەبرین و بەرهف مالین خو زقرین. ئەو ب سەری باژیری نینایی زیانەك کاریگەر کره سەر شیخی و دەهەمان دەمدا بو ئەگەری بلندکرن و هوشیاکنا هەستی خەلکی بو بەرهفانیکرنی. دفی بواری دا وێلسون دایە دیارکرن، " ژ بەر ژ دەستدان و بنیکرنا یاسایی و ژ بەر هەلوەشانا ئیکگرتنا هیزین کوردی، هاته سەلماندن کو کوردان شیائین شەرکنا سوپایان نین، ئەو کومکوژیا ل میانداو هاتیە ئەجامدان، نەکو بنتی تاوان بوو، بەلکو خەلەتییەکا زۆرا هۆف بوو، ژ بەر کو هەستی بەرهفانیکنا خەلکی بلندکر، سەرەرای هندی دبیتهیبوونی دا دروست ببوو. بەلی چوو ریزگرتن بو کوردان نەهیلە خو ئەگەر هەبیتن ژێ" (Kılıç, 2003, 1-85).

ژ لایەکی فە، پاشی عبدولقادی بەری هیزا خو دا مەراغ و پشتی گرتنا وی بەرهف پێشەچوون دەنگو باسان وەسا دداخوایکرن کو هیزین بین بەرهف تەبریز فە دەین و هەندە دئ هیزین وی گەهن ویرئ. ژ لایەکی دیفە، لدمی دەنگ و باس هاتیە راگهاندن کو هیزا شیخ صدیقی یاکو ژ 1000 هزار شەرئانان یا بەرهفین خو دکەتن هیرشی بکەتن سەر باژیری ئۆرمیی، هیزەکا دی ب سەرۆکاتیا بابی وی (شیخ عوبەیدوللاهی)، گەهشتە فی هیزی کو هژمارا وان بو 8 هزار و باژیری ئۆرمیی دورپیچکر و شەری کورتخایەن رۆژانە دناقبەرا وان دا رویددا (جویده، 2007، 55).

ئاکنجین باژیری ئۆرمیی دەنگ و باسین چارەنقیسی خەلکی میانداو گو هلیبوون، ب نیازا دانوستاندن بریاردا بوو خو رادەست بکەن و چەندین کەسان ب دەفی سپی (پاقر) و زەلامین ئایینی و بین نافدار پیوهندی ب شیخیکرن، بەلین و سۆزدانی ئەگەر خو رادەست بکەن دەستدریژی نەکەن سەر ئاکنجین ئەوان، شیخ ب ئەفی چەندی رازیبوو و رۆژەک بو ئەفی چەندی دیار کر بوو. لدمی رۆژا خو رادەستکرنی هاتی، دەستەلاتدارین نافخوی بین ئیرانی داخواییا دریزکنا مۆلەتی ژ شیخی کر، لدمی شیخی شیخ ب داخواییا ئەوان رازینەبوو، بەلی پاشی مسیونەری ئەمریکی (دکتور کۆجران Dr. Cochran) کەفتە دناقبەرا ئەوان دا و وەك هاتیە زانین نافیری دۆستەکی نیزیکی شیخی بوو و شیخ رازیکر هیرشا خو بو سەر ئۆرمیی پاشینختن (باقی، 2000، 60). ئەف لدمەکنیداوو قونسولی بەریتانیا ل ئۆرمییە نابۆت ب مەرەما پاراستنا مەسیحان سەرەدانا شیخی کربوو (Ates, 2006, 26).

دەستەلاتدارین نافخوہین ئیرانی، ب مەرەما بەیزکرن و ریکخستنا هیزین بەرهفانیا باژیری، مفا ژ ماوی دریزکنا وەختی هیرشی وەرگرت و بقی چەندی هیزەکا دی یا ئیرانی بو هەوارهاتی بەرهف باژیری ئۆرمیی چوون. ژ بەر هندی فرماندی باژیری (ئیقبال الدوله) بریارا بەرهفانیکرنی راگهاندبوو. د ئەجامدا، هەر دوو هیزان هیرش کره سەر ئیک و بقی چەندی زیانین زۆر خراب ب هیزین کوردی کەفتن. د بەلگەنامەیان دا هاتیە دیارکرن ئەف تیکشکاندنا مەزن، کاریگەرییەك نەگەتیف کربوو سەر شیائین هیزین شیخی. ژ بەر کو دئەجامی فی شکاندنیدا شیائین هیزین شۆرەشی رووخیان، بوونە پارچە پارچە، ژ ئیک و دوو دیرکەفتن و بەرهف چیایان چوون (Ozoglu, 2012).

پشتی بۆرینا (10) رۆژان ژ چاقەریبوونەك تزی دل قوتان، ترس و لەرزا ئاکنجین ئۆرمیی، ژ نیشکەکیفە دروپیچ لەسەر باژیری هاته راکرن و هیرش هاته ژناقبرن. هەرچەندە دەستەلاتداریا قاجاری یا ئیرانی لاواز بوو، دگەل هندیئا

بهرامبهری شورشا کوردی بی دنگ نهما، شیا ل دهفهرین همهدان، قهزوبن، ماکو، نازهر بایجان بگرن و بهاریکاریا نهفسهر مکی نهمساوی سوپایهکی بهیز و مهن نامادهکر ژبو بهر هنگار بوونا هیزین شورشا کوردی، هیزین ئیرانی ب سهر کردایهتیا (نیعماد الدوله) و (تهیمور خانئ ماکوئی) شیان دماو میهکی کورت دا زور بهی دهفهر و باژیرین کهفتین دبن کونترۆلا شورشئ هه بگرنه و هیزین شیخی دناف ناخا ئیرانی دا دهر کرن. ههرومسا دهستهلاتداریا ئیرانی داخواز ژ بهریتانیا و رووسیا کر فشارئ بنیخنه سهر دهولتا عوسمانی بو دانانا سنور مکی بو هیزین شیخی (Gürbüz, 2008, 88).

لدهمئ شیخ عوبهیدۆلا د قوناغا خو یا دووئ دا شکستن ئینایی و بزافکرن دست ب قوناغا خو بی سیئ بکهتن کو نهو ژ ی رزگار کرنا کوردستانا عوسمانی بو. بهلئ کاودان و پیشهاتین دهفهرئ و بابتهین پشتی شکستهنا شورشا وی ل ئیرانی ریگر بوون دجئ بهجئ کرنا قئ پلانی دا بو سهر کهفتنی. ژ بهر کو لهشکههئ دهولتا عوسمانی دهفهرین وانئ و شهمدیان ژ دهفهرین دی بین کوردستانئ بری بوون و هیزهکا لهشکههئ ی زور ئینابوو کوردستانئ. دههمان دهمدا، دهولتا عوسمانی بزاف دکرن بریکا دانوستاندنئ شیخی رازی بکهتن دهستان ژ بهر نامئ خو بهردهنن (Delan, 2006, 58).

ل بههرا 1881ئ، سهرهدانا سولتان عبدالحمیدی ل ئیسته مبولئ کر. ههه چهنده، شیخی شیا ژ ئیسته مبولئ دهر کهفتن و خو بگههینتن کوردستانئ، بهلئ نهشیا شورشهکا مهن یا سهرانسهری ب دژی دهولتا عوسمانی بهر پالیکهتن. ژ بهر کو ئیران و دهولتا عوسمانی چافدیهریهکا توند دانابوو سهر و دویقچوونهکا هویر ل سهر پینگاگ و بزاقین وی دکرن، کوردستان ببوو مهیدانا سهر بازی. دگهل هندیدا، شیخی خو نامادهکر بوو ب دژی هیزین عوسمانیان (جوبده، 2007، 58).

ژ بهر هندئ گهله و شوریهه بو شهری ئاسئ دکرن. لدهمئ هیزین عوسمانیا به نهقی چهنده ئاگه هدار بووین، هیزش کره سهر گهله شیخی و پشتی (18) رۆژان ژ شهری گهله شیخی هاته گرتن و شیخ کهت دهستئ هیزین عوسمانی، سهرههرا ی هندئ شیخ عبدالقادر کورئ شیخ عوبهیدۆلا هئ شیا بابئ خو رزگار بکهت (Jwaideh, 2012, 95). ل 21 چریا ئیکئ یا سالآ 1882ئ شیخ عوبهیدۆلا نههری لگهل ژ مارهکا مهن ژ هیزین خو و (100) کهسین نیزیکی ژ مالباتا نهوی و لایهنگرین نهوی دهینه گرتنه و دهینه رهوانهکرن بو مووسل (باقی، 2010، 12). بهلئ جار هکا دی ل چریا دووئ 1882ئ، شیخ و کورئ خو کهفتن بوسهکا هیزین عوسمانی و پاشی هاتنه رهوانهکرن بو ئیسته مبولئ و پاشی بو مهکههئ (Jwaideh, 2012, 95). ل نهوی دهمئ بالیوزئ بهریتانیا داخوازئ ژ سولتان عهیدول حمیدی دکهت شیخی سزادمت یان تهسلیمی ئیرانی بکهت (عثمان، 2020/4/ 15). پشتی هینگئ ژ ویرئ دهینه ههگههستن بو حجازئ و ل تانیف دهینه ئاکنجیکرن (باقی، 2010، 12). هینگئ رۆژ نامهیا تایمز یا لهندهنی دراپورتا خو یا چریا ئیکئ 1880 راگههاند کورد شیخ عوبهیدۆلا نههری ب "رزگار یخواز مکی نیشتمانی" دهن نیاسین، ئارمانجا نهوی یا سهر مکی بدهستههینانا مافین گهله کورد بوو ل کوردستانئ، ههه چهنده شورشا نهوی تووشی شکاندئ بوو، بهلئ هوشیار بیا نهتهوایهتی دناف کوردان دا به لافکر (مزیری، 1992، 17).

ل 21 چریا ئیکئ یا سالآ 1882ئ شیخ عوبهیدۆلا نههری لگهل ژ مارهکا مهن ژ هیزین خو و 100 کهسین نیزیکی ژ مالباتا وی و لایهنگرین وی دهینه گرتنه و دهینه رهوانهکرن بو مووسل. پشتی هینگئ ژ ویرئ دهینه ههگههستن بو حجازئ و ل تانیف دهینه ئاکنجیکرن (باقی، 2010، 12). پشتی بۆرینا سالهکئ ئانکۆ ل 19 چریا دووئ 1883ئ، شیخ عوبهیدۆلا نههری د تهمنئ (53) ئ سالیی دا، ژ نهگهرئ نهخوشیا کولیرئ ل مهکههئ دمرتن و ل مهکههئ دهینه هشارتن (The New York Times, 20 November 1883, 1, The DAILY OIL REVIEW, 3 November 1908).

ههژی گوتنئ یه شیخ عوبهیدۆلا هئ نههری شیا ترسهکا زور لدهف عوسمانی و قاجارییان پهیدابکهت، بهلئ نهشیا سهر کهفتنی دبیاقی بدهستههینانا پشتهفانیا بهریتانیا بدهستههینت، نهف چهنده دزقریت بو هندئ بهریتانیا شارهزاییهکا باش لدۆر کوردان ههبوون دزانی کوردان شیانن سهر کهفتنی نین و دئ مینن بدویف کۆمکرنا دهستههتین شهری هه و دئ ل دووماهیئ شکین. لهورا بهریتانیا دابو دیار کرن دئ ب ههمی شیوازان هاریکاریا عوسمانیان بو کونترۆل کرنا کیشهین ل دهفهرین هاتینه رویدان کهت.

4: پهوهندیین شیخ عوبهیدۆلا نههری دگهل بهریتانیا، ههلوئیست و سیاسهتا وی بهرامبهری شورشا 1880-

1882

4-1: پهوهندیین شیخ دگهل بهریتانیا

ل نیفا دووئ ژ چهرخئ تۆزدئ دهستههلاتداریا بهریتانیا دقا پهوهندیین خو بین سیاسی، ئابوری و بارزگانی دگهل هه ئیک ژ دهولتا عوسمانی و قاجاری بایهخی پیندهتن، ژ بهر هندئ نهندۆلا رۆژ ههلات، ئهه مهینا و کوردستان ببوونه جهئ بایهخ پیدان دهستههلاتداری و نوینهرین بهریتانیا، بو قئ مههستهئ دویقچوون ل دۆر تاییهتهندیین بازارین ناخوهیی و

ریژین هاتووو چوونئ کرن. پشتی شمئ عوسمانی و روسی بی سالین 1877_ 1878ئ، نافهمدین بهریتانی بزاقین زورکرن تاكو عوسمانیان بو لایئ خو راکیشتن و ببته پشتهفانا بهریتانیا دههفرکیا وئ دگهل رووسیا، دقئ بیاقی دا، لدویف پهیماناما بهرلین یا سالآ 1878ئ، بهریتانیا زور دستکتهفت بدستهقه ئینا بوون، گرنگترین دستکتهفت ئو بوو کو سولتان عبیدولحمید قوبرس رادهستی بهریتانیا کر. ئو زی ژبهر هندی بوو کو هندهک ژ سربازین بهریتانی مل ب ملئ هیزین عوسمانیقه پشتکاری د شمئ دا کر بوون(Nzibari,2012; Delan, 2006,58).

دقئ بیاقی دا دهقمزین دین کونترولا شیخی فه، ئو جه بوو بین کو قونسولخانهین بهریتانیا لی و بهردموام نوینهرین بهریتانیا سهرمدانا وان دکر، بقئ چندی، (کریستیان رسام) بو وهرگرنتا پیزانینان سهرمدانا (باشقهلا) کر کو بنگهههکی شیخی لیبوو. ههروهسال سالآ 1879ئ، لژیپر پهردهیا نالیکاریکرنئ بو زالبوونئ ل سهر وئ برسایهتیا ژهنجامئ شمئ عوسمانی و روسی ل کوردستانئ پهیدا بوو، هندهک نالیکاری پیشکیشی شیخی کرن. سهرهراي هندی، شیخ بگومان بو ژ بهریتانیا. ژبهر هندی دهولتا عوسمانی ب وهرگرنتا وان نالیکارییان هایدار کر(Kılıç,2003,1-85; Keskin,2012,41).

ل سالآ 1879ئ، نوینهرین بهریتانیا چهندین جارن سهرمدانا دهقمزین دن کونترولا شیخه کرن. جیگرئ قونسولی بهریتانیا ل وانئ (کلایتون)، سهرمدانا دهقمزرا ههکاری کر بو دیتنا شیخی ل دهقمزرا شهمدیان. ل وئیرئ کلایتونی دگهل شیخی کومبوو و کورئ شیخی (شیخ عبیدولقادر) دگهل دا نامادهبوو.. چهندین دانووساندن دناقمزرا شیخی و کلایتونی دا هاتبوو نهجامدان، پاشی کلایتونی داخواز کر دگهل سهروک هوزین کوردی کوم بیهتن.ئهف چنده زی بجهات، پاشی شیخی نامیهک رادهستی کلایتونی کر داکو بگههینتن دستههلانداریا بهریتانیا و تیدا هاتبوو دیارکرن کو "مللتهی کورد هاریکاری ژ بهریتانیا نهقین، بهلکو دقین ئو دابهشبوونا کوردستانئ دناقمزرا دهولتا عوسمانی و قاجاریان دا نهمینتن و داخواز لیکر پشتهفانیا کوردان بکن ژبو ئیکگرنتا کوردستانئ"(Jwaideh,2012,96).

دههمان دهمدا، شیخی ئو ناما بو قونسولی گشتئ بهریتانیا (نابوت) ل تهبریز فریکر. دههمان پینگاقین خودا ژبو دورستکرنا پهوهندییان دگهل نوینهرین بهریتانیا، شیخی نامیهک بو قونسولی بهریتانیا ل (تورمیی) فریکر و د وان نامیان دا دابوو دیارکرن کو نهتمهوی کورد نهتمهوی زیرهک، نازاد دابوونهریتین خو بین تاییهت بین ههین، دورمین وان ژ تورک و فارسان بهردموام بزاقینه فی مللتهی ب هونهرین شیوه ژناقبهین. شیخی د نامهین خودا دووپاتی لهندی کر بوو کو سهرکردهین کورد پینخوشه چارمهسیرهک سیاسی یا گونجایی ب ناشتیانه بو کیشهیا کوردی بهیته دیتن. ژبهرکو کوردی ئیدی نهشین دین زلم و زورداریا عوسمانی و قاجاریانقه بژین، نامادنه کار بو رزگار بوونئ بکن و جووچاران کهمتهرخمیی بو قوربانئ دانئ و رزگارکرنئ ناکهن(جوده، 2007، 37).

ل نیلونا 1880ئ، قونسولی بهریتانیا ل تهبریزئ، نابوت، فهزمان بالیوزئ بهریتانیا ل تههران تومسون (Thumson)، وهرگرت کو سهرمدانا دهقمزین کوردی بین دین دستههلالاتا شیخ عوبیدولاهی بکهن و وهک هاتیه زانین مههست ژ وئ سهرمدانئ بنتئ کومکرنا پیزانینا بوو ل سهر هیز و بزاقین شورهشا شیخ عوبیدولاهی(Keskin,2012,42).لدمئ، نابوت، گههشتیه باژیرئ تورمیی ناموژگاری ل فهزمانئ هیزین قاجاری (نیقبال دهوله) کرن کو خو رادهستی هیزین شورهشئ بکهن، بهلئ نافیری رازینهبوو. دههمان دهمدا، نابوتی داخواز ژ مسیحیان کرن کو ب هیچ رهنهگهکئ پشتکاری د شورهشئ دا نهکهن و خو پباریزن. نهگهر لینیرینهکئ دسهرمدانا نابوتی دا بکهن دئ دیار بتن کو چوو نالیکاری پیشکیشی شیخی نهکرینه، بهلکو بهردموام مژویلی کومکرنا پیزانینان بوو. سهرهراي هندی، بهردموام هیزین شیخی پاریزفانیا وی ل گوند و باژیران دکر. لهورا دوئ سهرمدانئ چوو زیان ب نابوتی نهکهقتبوون(Nzibari,2012). دسهرمدانا نابوتی دا هاتیه دیارکرن کو بو دورستکرنا پهوهندییان دگهل بهریتانیا و دهولهتین ئهروپی شیخی داخواز ژ نابوتی کری کو براستی بهحسئ راستی و دادوهریا شورهشئ بو بهرپرستین وهلاتی خو و ئهروپا بکهن. ههروهسا سهید محمهد، نوینهرئ شیخی زلم و زورداری ههروهسارهفتارین گرنیت و هوقین قاجارییان هههمهیری کوردان بو نابوتی شروقهکر بوون(Jwaideh,2012,97).

لدمئ شیخ هیرش دهستپیکرین بو گرنتا باژیرئ تهبریز، حکومهتا قاجاری داخوازا هاریکاری ژ رووسیا و بالیوزئ بهریتانیا ل تههران کر. دههمان دهمدا، ل 11 چریبا دوئ 1880ئ، شاهئ قاجاری داخواز ژ بالیوزئ بهریتانیا تومسونی کر و داخوازی ژ حکومهتا عوسمانی کر ب دزی هیزین کوردی راوهستین و ههر سهرکهفتهکا کورد بدستهقهدینن، رامانا هندی ددهتن کو کورد نژیکی دبیتن. ژبهر هندی دبلوماتکارین بهریتانیا دستههلانداریا عوسمانی نهچارکرن کو هیزین خو ب لقین و جهین ستراتیجی بگرن.بقئ چندی لاوازییهک کهفته پهوهندیین شیخی و نوینهرین بهریتانیا دا(Kılıç,2003, 85). بهریتانیا نهف چندهکر، ژبهرکو بهرژموهندیین بهریتانیا پیدقئ نالیکاری بین ئیرانئ بوو و نهدقی چوو دهولت ماتیکرنئ دکارووبارین وئ بین نافخوهیی دا بکن. ژبهرکو بهریتانیا دوئ باوهروئ دا بوو ئیران وهلاتهکی

گرنگ بوو ژبو پاراستنا ئیمبراتوریمتا بهریتانی ل هندئ. بقی چهندئ دشین بیژین کو بهریتانیا دگهل داخوایین کوردان نهبوو (عملی، 2016، 20).

لهورا دئ بین، بهریتانیا ناماده نهبوو پهیوهندییان دگهل سهر کر دایهتیا کوردی گریدهتن و دگهل داخوایین وان نهبوو، بهلکو بهر هقازی، داخوایین کوردان دهر باره ی سهر بهخوی پست گو هاقیتینه و بهر دهوام بزاف دکران کوردان پالدهتن بمین دبن کونترۆلا قاجاری و عوسمانیانه، مهسیحی رادسپاردن کو نیزیکی کوردان نهبن و پشکداری د شورهش و بزاقین وان دا نهکن. دههمان دمه، کورد بهندئ گونه بار دکران کو ئالیکارییان ژ روسیا قهیسری و هر دگر، دق بیافی بیژانین نهینی دهر باره ی کوردان ددان تههرانی و ئیسته مبولئ (Jwaideh, 2012, 97).

جیگرئ قونسولخانیا بهریتانیا کاپتن کلایتون دایه دیار کران شیخی پلانهکا موکوم بو نیکگرتنا کوردان د دهولهتکا سهر بهخو دا دارشتیه و کاودانین دهقهرئ ئه وه جار کریه ئه وه بهریخو دمهت ئیرانی، و ئه گهر سهر کهتن ل ئیرانی بدهستقهینا دئ بی دو دئ بهریخو دمهت عوسمانیان دا ئه قئ چهندئ ل ئه ویرئ ژئ بدهستقهینت (Arizanti, 15 April, 2020). لهورا دبزاقین خو دا، بهریتانیا بهر دهوام داخوای ژ شیخی دکران دهستان ژ داخوایین خو بین زرگار کران و سهر بهخویا کوردستانی بین، ههروسا هه دو دهولهتین ههریمی ئیران و عوسمانی پالان کو نیکگرتنهک سیاسی و لهشکری دورست بکن ژبو ژناقیرنا شورهشا کوردی. ئانکو دشین بیژین بهریتانیا نهکته رهک سهر مکی د ژناقیرنا شورهشا کوردی دا (عملی، 2016، 10). ئه ق چنده دزقریت بو هندئ بهر پرسیان بهریتانیا دزانی شورهشا شیخی چ کارتیکرن و زیانان ل عوسمانی و قاجاریان نادهت. ل ئه وه دمیدا بهریتانیا بهر ژه وهندیین زور گرنگ لهگهل عوسمانیان هه بوون و نه قیا عوسمانی هیچ گومانهکی لدور هه بوونا پهیوهندییان ئه وه دگهل شیخی عوبهیدوللا نههری ههبن و بو پتر بهیزکرنا پهیوهندییان خو دگهل عوسمانیان بهریتانیا هه ولددا مهسیحیان (ئهر مهن و نهستووریان) ب دژی شورهشا شیخی پالدهت.

2-4: سیاسهتا بهریتانیا

بهریتانیا ئه وا کو رولهکی گرنگ د کیشهین روژههلاتی دا هه ی، بهر دهوام بزافا هندئ دکر ئارامی و ئیمناهی ل دهقهرئ ب تایهتی ل سهر سنورئ دهولهتا عوسمانی و قاجاری بهیته چهسپاندن و تشتهکی وهسا روونهتن کو هندهک ئه گهران بدهتن دهستی زلهیزین دی ب تایهتی روسیا قهیسری بهین ماتیکرن دکارووبارین دهقهرئ دا بکن. ئه ق ژلایین بهریتانیا قه تشتهک بوو دا مهترسیان ئیخته سهر بهر ژه وهندیین وئ ل دهقهرئ و ریکا گهشتی بو هندئ. ژ بهر هندئ ژبو بهیزکرنا پنگه، هیزا خو و ژناقیرنا مهترسیا روسیا قهیسری ل دهقهرئ بهر دهوام د بزاقان دا بوو (Muhammad, 2017, 35).

بهندئ 61 یی پهیماننا سانسیتیقاتو یی گریدایی ناریشه جی بهجیکرنا جاکسازییان ل دهقهرین ژیدهستههلاتا عوسمانیان بین ئه مهنی لی دژیان ب دلئ بهریتانیا نهبوو، چونکو بهریتانیا دترسیا جی بهجیکرنا جاکسایان ل دهقهرین ئه مهنیشین ب سهر پهرشتیا روسیا دئ بیته ئه گهرئ بهیزبوونا روسیا ل دهقهرئ (McDowall, 2003, 56). ب مهرمما هندئ کو کیشه د بهر ژه وهندییا روسیا دا نیکلایی نهیین، هه ومکی چهوا د وهختی خو دا پشتهقانی شورهشا یونانی و پروژمین سهر بهخو بوئی کر، بههمان شیوه دگهل هیزین دی فشار ئیخته سهر روسیا پهیماننا سانسیتیقاتو ب پهیماننا بهر لین گهوری، ئیدا کهفته پشتهقانیکرنا پروژمین جاکسازیی ل وان دهقهرین بریار ل سهر هاتیه دان، بهلی قیجاری دقا جاکسازیی ل ژیر چاقدیریا نیقهدهولهتیفه بان. دگهل هندیدا، بو سهر ئیختهسنا وان پروژمین، بهریتانیا مافی سهر پهرشتیکرنی و پیداجوونا جاکسازییان ب ستویی خو قه گریدابوو و دهست ب قهکرنا چهندین قانسولخانیهیان ل دهقهرئ کر (O'Shea, 2004, 80; Ateş, 2014, 744).

ئه قجا وهک هاتیه دیار کران ئه گهر ئه قه ئارمانجین سیاسهتا بهریتانیا بن، ئانکو تشتهکی زور روون و ئاشکرا بوو ب دژی هه بوویهر و پیشهاتهکی راهستیتن کو بیته ئه گهرئ پهیداکرنا نهخوشی، نه ئارامی و مهترسیدارکرنا بهرنامهین وئ ل دهقهرئ. لهورا ب هوشیاری و هویری بهریخو دا بوویهر و پیشهاتین شورهشا شیخ عوبهیدوللاهی، ب تایهتی وهختی بریار هاتیه دان شورهش ل باکورئ کوردستانی دهست پنیکن. ژبو قی مهرممی دهست ب پروپاگاندیهیان کر داکو شورهش ب سهر نهکهفتن (Jwaideh, 2012, 98).

دئهی بیافیدا، میجر ترۆتیر (Major Troiteir) قونسلی بهریتانیا ل ئه مرز موم، دنامهیکندا کو بو بالیوزی بهریتانیا ل نهستانا هنارتبوو، ئیدا کار به دهستین عوسمانی بهندئ کهمهتر خه مکر بوون کو "نزانن چهوا شورهشا کوردی ب ههلسهنگین و بهایی وئ یی دورست بدهنتی". وهسا دیاره ناقبری دقا عوسمان زیکا قی شورهشی ژناقبهبن، بو پتر سهلماندنا

قێ چەندێ جەلیلی جەلیلی دایە دیارکرن، " شۆره‌شا کوردی، ژ لایێ ترۆتیریقه زۆرا هەستیاری و مەترسیدار بوو، نەچار بوو ماوێهکی درێژ ل ئەرزەرۆمی بمینتن، پشکدارێ د هەمی وان خۆنامادەکرنا دا کر بوو یێن بو لێدانا شۆره‌شا شێخی هاتینه پێشینیاز کرن و ریکخستن". دەهه‌مان دەمدا، دەهه‌ن خۆیاکرن کو ئەو هەمی دەنگ و باسین ژ لایێ چاقدیرین بەریتانیافه ل دۆر کوردستانی کوم دکرن و بلەز فریدکرن بو سامیع پاشا سەرکردێ لەشکرێ عوسمانی ل ئەندۆلی (عەلی، 2016، 10). بەریتانیا خۆ ل دەهه‌کی دا کر هەفەیمانا عوسمانیان، کو بو دەهه‌کی درێژ نەبوو کو هەفەیمانا خۆ ل ژیر فشارین رۆوسیا قەیسەری رزگار کری، نەخاسه پشتی هەندەک بارگرتین پەیماننا سانسیتیفانو ل سەر کیمکری. ژ بەر هندی رازینەدبوو شۆره‌شەک کوردی ل دەفەرێ رووبدەتن و قەوارەکی وەسا دورست بیتن کو مەترسیی بئێختن سەر بەرزەهەندیین وئ. ژ بو قێ مەهەستی تاکو ژ نیزیکی ناگەهداری نارمانجین قێ شۆره‌شی بیتن، بەریتانیا دەست بزاف و چالاکین بەهێز ژ بو چاقدیرکرن بزاقین شۆره‌شا شێخی کرن، ب تاییه‌تی دماوێ وئ کو موبونا هۆزین کوردی دا یێ کو دناقبەرا تیرمه‌ و نەباخا 1880 ئ دا، ل دەفەرا نەه‌ری هاتیه‌ بەستن (جویده، 2007، 38).

ب ئەفێ مەرمی کلایتون جیگرێ قونسۆلی بەریتانیا ل وان، شیا ل دەمی بریقه چوونا وئ کو موبونێ دا سەرمدانا دەفەرێ بکەتن و دانووستاندن دگەل هژمارەکا سەرۆک هۆزین کوردی ئەنجامدان. ئەفجا بو هندی کو جورەکی هوشیاری بەهه‌ن شێخ عوبەیدۆ لاهی، کلایتون ب روونی و ناشکرای گوتبوو شێخی ب هیچ شیومیه‌کی بەریتانیا رازی نابیت کو پێشەات و بووبەری نەخۆش ل دەفەرێ بەهێز پێش و ببه‌ ئەگەرێ تیکدانا نارامیا دەفەرێ و مەترسیی بئێخه‌ سەر ئیکه‌تیا دەهه‌تا عوسمانی (Keskin, 2012, 43).

ئەفە دەهه‌مەکیدا بوو کو شێخ عوبەیدۆ لاهی گوتارەکا گرنگ پێشکشی نامادەبوون وئ کو موبونێ دکر. وەک ل پێشیی هاتیه‌ دیار کرن، ناقری نارمانجین گریدایی ب کۆنگرەیی، کاودانین کوردستانی، پیندقیاتین ئیکه‌تیا کوردان و سەر بەخۆ بوونا کوردستانی ئیخستبوو بەرگوه‌ نامادەبوویان. هەر دقێ کو موبونێ دا بوو کو ئیکه‌مین جقاتا سیاسی یا کوردی بناقی "جقاتا کوردی"، یان "ئیکه‌تیا کوردان" کو هژمارەکا زۆرا سەرۆک هۆزین کوردی تیدا نامادەبوون ژ بو هندی داکو، "دلسۆزیا نەتومی و هەلاتی بئێخه‌ ل سەر هەمی تشان" (جویده، 2007، 40-41).

ئەفجا ئەگەر ئەفین ل سەری هاتین شۆرفەکر نارمانجین شێخی و سەرۆک هۆزین کوردی بیتن، تشه‌کی ناسایی کو بەریتانیا سیاسەتەک هەف دژی هەمبەری شۆره‌ش و ئیکه‌تیا کوردان پەیرمو بکەتن. پیندقیاتین شێخ عوبەیدۆ لاهی بەریتانیا زۆر شەپزەکر بوو. دئەنجامدا نۆینەری پەرلەمانی بەریتانیا، بلەز ئەف کیشەیه ئیخستبوو بەرچاقین پەرلەمانی و تیدا داخووا دۆیفچوونێ ل سەر کر. ژ بەر کو بەریتانیا ژ هندی دترسیا کو ئیکه‌تیا کوردان و بەرنامی شۆره‌شی مەترسیی بئێختن سەر پرۆژێ چاکسازیبیان دناف دەفەرین ئەرمەشین دا. ژ بەر هندی بفر دیت دەست ب بەلافکرنا پرۆپاگەندیان ب دژی کورد و ئیکه‌تیا کوردان دناف ئەرمەنا دا بکەتن. دیندقیاتین خۆ دا بەریتانیا، بەندی ژێ نەراوەستیا بەلکو نایینن دی پالدران ژ شۆره‌شی دیری بکەفن و پشکداریی تیدا نەکەن. سەرەرای هندی، ئەفە دەهه‌مەکیدا بوو کو شێخ مژوولی بەدستە ئینانا ناشتی و هەفالیینی بو دگەل ئەرمەنان. دگەل هندی، بەریتانیا باش دزانی چوو مللەت وەک ئەرمەنان نیزیکی کوردان نین ژ لایێ دیرۆک و کەلتوریقه (عەلی، 2016، 15).

پشتی شێخ عوبەیدۆ لاهی و هەفەیمانیین خۆ بەریخو دایە ئیرانی ژ بو شۆره‌شی. د ئەنجامدا، ل دوماهیکا چریا ئیکێ 1880 ئ، تومسون، بالیۆزی بەریتانیا ل تەهرانی، وەزارەتا دەرڤه‌ یا وەلاتی خۆ ژ مەترسیین شۆره‌شا شێخی ناگەهدار کر بوو. چونکو د نامیه‌کیدا شێخی نارمانجین شۆره‌شی ژ ئیکخستنا کوردان و سەر بەخۆیا کوردستانی بو دیار کر بوون (جویده، 2007، 51).

هەژێ یه‌ بیژین دەستەه‌لاتداریا بەریتانیا دگەل نۆینەریین خۆ بەردەوام ب هویری و هوشیاری چاقدیری هەلوێستی کوردان و هەلوێستی شێخ عوبەیدۆ لاهی ب تاییه‌تی ژ ئەرمەنان دکر. ل تیرمه‌ها 1880 ئ، کلایتون، نامیه‌کی بو میجر ترۆتیری فریدکەتن و تیدا دیار دکەتن کو، "ئەفە چیه‌ من گوهلێ بوو، هاتیه‌ دیار کرن کو ئەرمەنیان دقیتن وەلاته‌کی سەر بەخۆ ل وانێ دورستکەن، ناشورییان دقیتن نالایێ بەریتانیا بلند بکەن و خۆ ب پشته‌فانین بەریتانی دانن، ئەز جوجاران ریکێ بقی چەندی ناکم، خۆ ئەگەر پیدقی بوو دئ ژنانن ژێ پر چەکم". ئەف مژاره‌ چ راست یان نەراست بیتن، بتنی ئەفە جه‌ی گرنگی پیدانا دبلوماتکاری بەریتانیا یه‌ ل دەفەرێ و بقی شیوه‌ی ب روونی دیار دبتن کا چەند بەریتانیا ب هویری و کویری چاقدیری بزاف و پیندقیاتین شۆره‌شی شێخی دکر (باقی، 2000، 55)

دماوێ هیرشا شۆره‌شی دا بو رۆژەه‌لاتی کوردستانی، قونسۆلی بەریتانیا ل تەبیریزی و ئیلیم نابۆت خۆ گەهاندبوو باره‌گایی شێخی، بریکا دانووستاندن دناقبەرا هەر دوو ئالیان دا، ناقری ب تەمامی ب داخووی و نارمانجین شێخی، سەر بەخۆیا کوردستانی و هیرشکرنا هەر دوو دەهه‌تین عوسمانی و قاجاری ناگەهدار ببوول دۆیف ئەوان نامەین ل

دهستێکا چریبا ئیکێ یا ساڵا 1880ئ، نابۆتی بۆ وهزیری دهرقه یی بهریتانی (نورد جورج لیفین ئیرل گرانفیل 1815-1891) هئارتین و تیدا هاتبوو دیارکرن، " چوو کهسان گومان ژ پشتهفانیا شیخی بۆ سۆلتانی نینه". ئەف دهمهکیدا بوو کو ناقبری دهست ب شۆرەشی کر بو ب دژی زلم و زۆرداریا کاربهدهستین عوسمانی و قاجاری ب دژی کوردان، کو هیزشا وی بۆ سەر رۆژههلاتی کوردستانی هەر ژبەر ئهوان هۆکاران بوو(عەلی، 2016، 15).

ل چریبا دووی یا 1880ئ، دنامهیکا دی یا کلایتون و ترۆتیری دا هاتیه کیشا ئهرمەنی نەرازیبوونەک زۆر دناقبەرا کوردان دا دورستکری یه، دبیتن شیخ عوبهیدۆلا فی چەندێ ب دهلیفه بزانتن بۆ ئەنجام گههاندنا ئیکهتیا کوردان. دفی نامەیدا، ترۆتیری دایه دیارکرن کو، "ئەز یی پشت راست بووم کو ئارمانج و مەهەستین شیخی ئیکگرتنا کوردان بۆ دناف دەولەتا عوسمانی و قاجاری دا، ئانکو دقیا کوردستانی بکەتن میرگههەک سەر بهخۆ یان نیف سەر بهخۆ و ئەو بخۆ سەرۆکتیا وی بکەتن" (باقی، 2000، 55). بقی چەندێ رژدیا چاقدیریکرنا بهریتانی ل دۆر بزاقین شۆرەشا شیخی ب روونی دیار دبتن، ب تاییهتی بهریتانی وەسا بۆ دچوو کو ئەف شۆرەشه ب دژی کیشا ئهرمەنی هاتیه پێش و ئهرمەیان بخۆ رۆلەکی ئیکجار مەزن دگههاندنا فی پیمای دا بۆ بهریتانی هەبوو. ژبەر هندی ژ لقیری جۆرەکی بی هیفی بوونی هەمبەری کیشا کوردی دهیته نیشانان(جوبده، 2007، 51).

لقیری دشین بسلەمین کو گهورینا نارسستی شۆرەشی بۆ رۆژههلاتی کوردستانی، فاکتەر و ئارمانجین خوو هەبوون. ژبەر فی چەندێ ئەوا هەندەک زانا و دیرۆکنقیسان نامازە پیدایی کو دبیتن گهورینا شۆرەشی ب پشتهفانیا بهریتانی و عوسمانیان ببتن، جهی گومانی یه و دیره ژ راستیی. لەورا دشین نامازە بهندی بدەین کو گهورینا نارسستی شۆرەشی ببوو جهی دلخوشیا دهستههلاتداریا، بەلێ نه ب رازیبوون و پشتهفانیا وان بوو. سەرەرای هندی، دهستههلاتدارین عوسمانی ب شکەستنا شۆرەشی دلخۆش بوون و دهست ژ ی تیدا هەبوو.

هەژێ یه بیژین، کا چەوا بهریتانی ژبۆ پاراستن و بهرهفانیکرنا دەولەتا عوسمانی و نەپارچه بوونا ئهردی وی ب دژی نارمانجین شۆرەشی وهستیابوو. بههمان شیوه، دژی گهورینا نارسستی شۆرەشی بو ژبۆ رۆژههلاتی کوردستانی. چونکو بهریتانی وەسا هزر دکر کو ئیران ریکهکا سەرەکی یه بۆ چوونا هندی، لەورا دقیا ئیران وەک پرەکی دناقبەرا هندی و دەولەتا عوسمانی دا بمینتن و بهرهفانی لیدکر. ب هەمی شیانین خۆ ب دژی هندی راوستیا بوو کو پارچهک ژ ی بهیته داگیرکرن و توشی ماتیکرنی ببتن ژ لای دەولەتین زلهیز فه. دههمان دهمدا، بهریتانی ژ هندی دترسیا کو دهلیفهک بهیته پێش و د ئەنجامدا ئیران نژیکی رووسیا قەیسەری ببتن. ئەفه ژ ی بۆ ئەگەرئ هندی کو بهریتانی بزاقی بکەتن دهستههلاتداریا عوسمانی و قاجار پالدهتن ئیک بگرن و ب دژی پینگاقتن شۆرەشا کوردی راوستن، ب تاییهتی پشتی رووسیا هیزین خۆ ئینان سەر دهقەرین سنۆری، بهریتانی زۆر دل تەنگ ببوو.

5: هەلوێستی بهریتانی

ل ناقهراستا چریبا ئیکێ یا 1880ئ، بالیۆزی بهریتانی نابۆت، بریکا تەبریزی بلەز بهرهف ریکا سەلماس و خۆی و ئۆرمی فه چوو و خۆ گههاندە دهقەرین دین کونترۆلا لەشکەرئ شیخی فه، ل گهقەرئ، شنۆ و باژیری ئۆرمی لدهمی هیزین کوردی لبهر چهپەرین شەری و مژویلی هیزشکرن و خۆ پاراستن، نابۆتی چەندین جار ان سەردانا شیخی کر، بۆ راوستاندن و ژناقیرنا هیزشین هیزین کوردی و کەفتە ناقیز یانکرن دناقبەرا شیخی و (ئیقبال دهولە)، والیی ئۆرمی دا، بۆ فی مەهەستی زۆر بزاقەر بوون. دبەر امبەر دا، نەبنتی ئیقبال دهوله بقی چەندێ رازی نەبوو، بەلکو ئیها نا بۆتی ژ ی کر بوو. دبەر امبەر دا، ب مەرەما هندی، کو شیخ بۆ نابۆتی ب سەلمینتن، هەلوێستی وی بهروفاژی یی ئیقبال دهوله به، دژی خۆین رشتن، شەر و ئالۆزیانه و لدویف داخوازی و نامۆژگاریین نابۆتی چوو. هەر وەسا شیخی داخواز ژ نابۆتی کر، کو نامەیکە بدەنتی داکۆ ل پاشەرۆژی بۆ بهیته سەلماندن، کا تا چ راده هەلوێست و رهفتارین شیخی بین مروفایهتی بوون، بەلێ نابۆتی داخوازی وی رهتکر بوو(باقی، 2000، 60).

دناف گەرمایهتیا شەری و ب شەرچوونا هیزین کوردی و ئیرانی، پشتی بۆ نابۆتی دیار بوو، شەر د بهرژومەندییا شیخی دا نینه، بریاردا بزقیریتن تەبریزی فه. ل زفرینا خۆ دا، ژبەر نەئارامیا ریکا سەلماس و خۆی یاکو پی هاتی دهف شیخی و ئەف ریکه ددهستی هیزین ئیرانی دا بوو، ژبەر هندی بریاردا، بریکا شنۆ، سندووس، سابلاخ و میانداو بزقرتن تەبریز، ئەف ریک دنازادکرنی دابوون و دین کونترۆلا هیزین کوردی فه بوون. هەر وەسا شیخ عوبهیدۆلالای نامەیهک بۆ کورئ خۆ شیخ عەبدولقادی هئارتبوو و تیدا داخواز ژیکر هاریکاریا نابۆتی بکەن تاکۆ بگههتن جهی خوو. بقی چەندێ شیخی تا سابلاخ ب هیزین خۆ فه هاریکاریا نابۆتی کر، ل سابلاخ، نابۆتی شیخ عەبدولقادر، هەمزە ناغایی مەنگۆر و هەندەک سەرکردەین دی بین شۆرەشی دبیتوون و چاقتیکهفتن لگەل ئەنجامدابوون(جوبده، 2007، 71).

ل سابلاغی ژی، شیخ عبدولقادی، 300 چهکار ب سهروکتیا همزه ناغا، عبدوللاخان زهرزا و چندین سهروک هوزین نافدار همتا دهقرا (بناو) لگهل هنارتن. بهرامبهری فی قهنجیا کوردان، لدهمی نابوت گههشتیه دناف هیزین ئیرانی دا، دنگ و باسین ژمارا چهکارین کوردی و جهین وان نیشا سهمرکردمین هیزین ئیرانی دا بوون (Nzibari, 2012). ئەف هملوئیستی نابوتی، بۆ دویف نهچونا ئەفان جورین داخوایین شیخی، نمونیهکا زیندی یا هممی دیلوماتکارین بهریتانیا بوو، دنامه و راپوتین خودا بۆ یین دسهر خو دا، هزروبرین خو ب شیوهیهکی نهۆستانه بهرامبهری کوردان بقی رهنگی ل خواری دیار کرینه .:

1. پشتهفانیا داخوایین نهتوهیی یین کوردان نههینتکرن،
2. داخوای ژ کوردان بهینه کرن، پنگیری ب بریارین حکومهتین نافهندی بکن،
3. گهلین مهسحی دپشکاریکرنا شورهشا کوردی دا دوبر بکن،
4. ناف و دنگیا شورهشی بشکینن و روسیا قهیسهری ب پشتهفانیکرنا وئ گونههبار بکن، داکو هایدار بوون و پشتهفانیکرنا تورکیا ب دهستهبینتن داکو ئیرانی لاواز بکتن و روسیا قهیسهری وئ فالاهیا سیاسی لدهقرا پر بکتن (باقی، 2000، 55).

پشتی شروفهکرنا پهیمند و سیاسهتا بهریتانیا همبهری شورهشا شیخی، دشین هملوئیستی بهریتانیا ژ شورهشی دیار بکهن و بیزین ژ بهرکو شورهشا شیخ عوبهیدولاهی شلهکا ههستیار و مهترسیدار ل دهقرا پته دیار بوو. دنجامدا، هه زیکال نهوړیا دنگه دا و بهربه لاقیوو. چونکو هیرشکرن بۆ سهر ئیرانی و داگیرکرنا وئ بخو بخو کیشابهکا نیقههولمتی بوو. بی چند و چندایهتیهکا دا دهولتا عوسمانی هینن دناف دا. ژ بهرکو شیخ ههوه لاتیی وئ بوو و هه دناف عهردی وئ دا دهست ب هیرشی کر بوو (جوبده، 2007، 72).

ژ بهر هند، بهریتانیا ژ لای خوه، بایهکه گرنگ ب پاراستنا قهواری دهولتا عوسمانی دا. ههوهسا ب رهنهگی هویر و کویر چافدیریا بویهر و پیشهاتین شورهشی دکر ههتا کو گههشتیه وی رادهیی هیرش دکرن سهر دانیکستنا سنوړی ئیرانی بهرامبهری روسیا قهیسهری دکر. بیگومان ئەف چنده دابیهته نهگهردی هند کو دهولتا عوسمانی پشکاریی دوان بارودوخین ههستیار دا بکتن (Kılıç, 2003, 88)، لدویف هزروبرین فهکولهری، دشین بکورتی هملوئیستی بهریتانیا ژ شورهشا شیخی بقی رهنگی ل خواری دیار بکهن:

1. نوینهرین بهریتانیا بۆ شیخی دیارکر بوو کو ئەو دژی شورهشا وی نه و دقین ئەو هیزین خو ژ ئیرانی فهکیشتن بۆ چینن جهی خو بی رهسهکی کوردستانی.
2. دهستههلاتداریا بهریتانیا یا دوو دل بۆ ژ شورهشا شیخی. چونکی ئەو ژیدهری پیزانین دانی نهرمهی بوون. ئەوان زور بخرابی بهحسی کوردان دکر.
3. بهریتانیا نهوشیا (زهلامی نهخوشی نهوړیا)، ب ناشتیی دناقخو بخودا دابهش بکتن. چونکو بقی چهندی دا ئارامیا دهقرا تیکچتن و دا مهترسی کهفن سهر بهرژ موندیین بهریتانیا ل دهقرا.
4. دوژمناتیا بهریتانیا بۆ عوسمانیان ل دهقرا دوژمناتیا موسلمانا بوو. چونکی سولتانی وئ خهلیفه بوو.
5. بهریتانیا دهر بارهی فی چهندی زور ههستیار بوو، ژ بهر داگیرگههین خو یین مؤسلمان ل هند و جیهانا ئیسلامی.

ل ئەوی دهمیدا بهریتانیا هملوئیستین خو بریکا نووهرین خو مینا نابوتی بۆ شیخی لدور پیشهاتین شورهشا ئەوی دیاردکر ئەو ب دژی نارمانج و بزاقین شورهشا ئەوینه، ژ بهر هند بهریتانیا ب هیه رهنهگی نامادهنبوو هاریکاریا کوردان خو دبیافی مرقایهتیدا بکمت، چونکی بهریتانیا و هه هزر دکر روسیا قهیسهری کورد بۆ پاراستنا بهرژ موندیین خو ب دژی عوسمانیان دکر. هینکی بهریتانیا ژ شیانین کوردان دوو دل بوو و کورد ب مرققین (شهرخواز و توندرو) دراپورتین بهریتانیا هاتبوون نیاسین. چونکی پتیرا ئەوان راپورتین لسه کوردان هاتینه نقیسین نهرمهیان نقیسابوون و بهریتانیا بۆ وهرگرتنا مفایی ژ ل پاشهروژه وهر دگرت.

6: هۆکارین شکهستنا شورهشا شیخ عوبهیدولاهی نههری

پشتی نهجامدانا فی فهکولینی چندین نهگهردی لدور نهگهردین شکهستنا فی شورهشی ژ لای فهکولهریقه هاتنه ناشکر اکرن، بقی رهنگی ل خواری هاتینه دیار کرن.:

1. لدمی شورهشا شیخی بهرپالبووی زاناین نایینی بهیاننامهک بناقی شیری پیروز بهلا فکر و تیدا کوردین سوننه بدزی شیعیان پالدان. ئەقی بهیاننامی ئەنجامین خراب ب دویف خودا نینانن، کەرب و کینهکا توند دناق شیعیان دا بهلا فکر بوو. لەورا ئەف شورهشه ببوو شەرمکی نایینی و نەتەوهی ب دزی ئیرانی.
2. خیانت و نەبازار پاقزییا هژمارەکا زورا سەرۆک هۆز و خێلین کوردی دەرتهنگیان دا دەت پال شیخی و دەمی دبوو شەر دچوون دگەل دۆزمنی
3. نەبوونا هەفسەنگی دبیای هژمار و ئیکگرتنی دا دناقبەرا هیزین شورهشی دا دگەل بین ئیرانی، هەروەسا هەلوێست و رەفتارین هۆفانەیین سەربازین ئیرانی بو ژناقبەرا شورهشا کوردی بخو بخو هۆکارەکا بوو ژبو رهقنا هیزین کوردی هەمبەری هیزین ئیرانی.
4. نەبوونا چەمکەکی زور و پێشکەفتی داکو پی بشین بەرهانیی ژ خو بکەن ، بکاربین د شەران دا.
5. ریکخستن و بهیز کرنا لەشکەری مەرجهکی سەرەکی بوو ژبو رێقەبەرا کارووبارین شورهشی. بەلی چوو پێهەری ریکخستنی دھیزین شیخی دا نەبوون. بەرهەقازی، هیزین شیخی هیزین هۆزان بوون، ئانکو نەریکخستی بوون و شارهزایی دبیای بکارئینانا چەکیدە نەبوون. دگەل هەندیدا، شیخی ئەو بربرا پشتا شورهشا شیخی بوون.
6. نەبوونا هەمانهنگی دناقبەرا سەرکردەین شورهشی، ب تاییەتی ئەوین سەرکردایەتیا کەرتین شورهشی دکر. ئەفەزی بو هندی دزقرین کو هیزین شورهشی ئامرازین پەيوەندیکرنی بین بهیز نەبوون. دەهەمان دەمدا، چەپەرین وان بین شەری ژ ئیک دوو دیربوون و نەدشیان ب سناهی پیزانینان ل دۆر پێشەت و کاودانین هەستیارین شورهشی شروقه بکەن.
7. هەروەسا نەبوونا هیزین پشەقانی و هەوار هاتنی، لدمی هیزین وان دگەفتن کاودان و پێشەتین هەستیاری و تەنگاڤ دال هەوارا وان بچن. هەبوونا ئەفەقا جۆرین هیزا بو شورهشی زور گرنگ و پێدقیبوون. چونکو شورهش دناقبەرا سنۆری دوو وەلاتین بهیز و دۆزمنین کیشا کوردی دا هاتبوو بەرپالکر.
8. پتیریا هیزین هۆزان ئەوین پشکداری دشورهشی دا کرین بتنی بو دەستگەفت و تالانکرنی پشکدار دبوون، ل مەیدانا شەری چەپەرین شەری جە دەیلان و بەرهەق مالان دچوون ژبو تالانکرنی و بەدەستقەئینانا دەستگەفتان بو سەرۆک هۆزین خو و خو. سەرەرای هندی، بەری ئەو بهین دناق هیزین شیخی دا بو ب قورناتی سۆپندخوار کو کارین نەروا نەکەن.
9. خەلکی ب شیوهیهکی گشتی هێفی و ئومیدین مەزن ب شورهشی هەبوون، چاقری هەندیبوون کو کو رۆژ بو رۆژی کاودانین ژیان ، ناسایشا وان بەرهەق باشبوونی ، هەروەسا ب ئیکجاری ژ زلم و زورداری و چەکی دەولەتا قاجاری و عوسمانی رزگار بن. بەلی ژبەر دەست دریزیکرنا هیزین شیخی بو سەر مالین خەلکی و کوشتنا هژمارەکا زورا خەلکی ب تاییەتی د هیرشا مەهاباد و میاندواو دا، ئەفە بو ئەگەر هندی خەلکی دەقەری کەری ژ هیزین وی وەرگرن و هاریکاریان هیزین ئیرانی بکەن ژبو دەر کرنا هیزین شیخی
10. شیخی نەشیا پشەقانیەکا بهیز یا کیم نەتەوهین دناق دەولەتا عوسمانی و قاجاری دا، ب تاییەتی (ئاشوری، بەلۆچی و نەرمەیان)، بەدەستقە بینن. ئەفەزی بو هندی دزقرتن کو هیزین شیخی زور دەست نەخۆشی بو وان دورست دکر، نۆینەرین دەولەتین زلهیز ب تاییەتی مزگینەرین وان بین نایینی ب تاییەتی بین بەریتانیا بزاقزینە رووی راستەقینەیی شورهشی بەرهەقازی بو وان شروقهکەن. ئانکو وەسا بو دایە دیارکرن ئەو ئارمانجین شیخ بو پڕوپاگەندەیان دگەتن بتنی بو هندی نە کو بشیتین پشەقانی بو خو پەیدا بکەن و پێگەهی خو دناق خەلکی دا بهیز بکەن. دەهەمان پێنگاڤین خودا دایە ئاشکر اکرن ئەگەر هاتوو شورهشا شیخی ب سەرکەفت و ئارمانجین خو بەدەستقەئینانن، ئەو دەولەتا شیخ سەرۆکاتیا وی دگەتن دئ هەمان سیاسەتا عوسمانی و قاجاریان هەمبەری وان بکارئینتن.
11. نۆینەر و دبلۆماتکاریین سیاسی و لەشکەری بین بەریتانیا ئەوین کارین سیاسی و هەوالگیری دناق دەولەتا عوسمانی و قاجاری دا دکر، بەردەوام بزاق دکرن کو مەسیحیان بەدن پاش و داخواز ژیدکر نەهاریکاریان پێشکشی هیزین شیخی بکەن و نەپشکداریی دشورهشی دا بکەن
12. ژبەرکو دەولەتین زلهیز ب تاییەتی بەریتانیا و وەلاتین دی بین ئەوروپا شورهشا شیخی ب مەترسیەکا هەستیاری و گرنگ بو سەر بەرژموەندیین خو ل دەقەری ب تاییەتی ل ئیرانی دیت. لەورا رابوون ئالیکاریین سەربازی و ئابوری ژ هەمی لایەنافە پێشکشی دەستەهلاتاریا ئیرانی کرن د ماوی هیرشا شورهشی دا بو سەر دەقەری کوردی ل ئیرانی.

13. هەر ژ دەستپێکا بەرپالوونا شوورەشی شیخی دەست بزاقین دبلۆماسی دگەل نوێنەری دەولەتین زلهیز کر ژبو بدەستفەئینانا پشەقانیان نێفدەولەتی بو شوورەشی. بەلێ شیخ د بزاقین خودا سەرکەفتی نەبوو و نەشیا پشەقانیان دەولەتین زلهیز (رۆسیا، بەریتانیا، فەرنسا و ئەمریکا)، بەدەستفە بینتن. ئەفە ژ بو هندی دزفریتن کو کورد نەخودان کیانەکی سیاسی یی سەر بەخو بوون، بەلکو وەک کیم نەتەرە دین دەستفەلاتا عوسمانی و قاجاریان دا دچاقین دەولەتین زلهیزدا دەهاتنە دین.
14. دماوی روویدانا شوورەشی دا و هەوین شوورەشی دا بو سەر دەفەرین کوردی ل ئیرانی، دەستفەلاتداریا رووسیا قەیسەری یی دەنگ مابوو، چو هەلۆیست و سیاسەت هەمبەری شوورەشی دیار نەکر بوون. ئەفە ژ بو هندی دزفریتن کو شیخی پشکداری د شەرین رۆسی و عوسمانیان یین سالین 1877-1878 ئی دا کر بوو. دەهەمان دەمدا، هژمارەکا باشا کوردان دناق رووسیا قەیسەری دا دژیان، دەستفەلاتداریا رووسیا قەیسەری دترسیا، ب دیار کرنا هەلۆیستەکی هەمبەری شوورەشی، دەرگە بو وان بەیتە فەکر و پشکداریی د شوورەشی دا بکەن. هەروەسا دترسیا ئەگەر هاتو شوورەشا شیخی ب سەرکەفت ئەو کورد داخووازا هەمان ئارمانجین شوورەشا شیخی بکەن.
15. ئاشکران کرنا پلان و ئارمانجین شوورەشی بو نوێنەر، دبلۆماتکار و کەسایەتین نەجەیی باومرئ یین کو بو مەبەستین خو دگەل شیخی کوم دیوون یان پشکداری د شوورەشی دا کرین. ئەفە چەندە دەیتن دپرتیا وان کومبوونین شیخی دگەل نوێنەرین بەریتانیا ئەنجامداین. دەهەمان دەمدا، د ئەوان نامەین شیخی بو نوێنەرین بەریتانیا فریکرین ب روونی و ئاشکرایی هاتینە دیار کر.
16. هەروەسا نوێنەر و دبلۆماتکار یین بەریتانیا ب هەمی شیائین خو پیزانینین نەینی ل دۆر بزاق، پینگا، پلان و هیزین شیخی ددان دەولەتا قاجاری و عوسمانی. لەورا دئ بینن، بو قی مەرەمی، هەر ژ دەستپێکا روویدانا شوورەشی نوێنەر و دبلۆماتکار یین بەریتانیا هەمی شیائین خو مەز اخینە بەیتن دناق دەفەرین دین کونترۆل شیخی فە، کومبوون دگەل خەلکی کرینە هەتا چاڤیکەقتن دگەل شیخی بخو ژ ئەنجامداینە داکو پیزانینین دورست ل دۆر هەمی لایەتین شوورەشی بدەستخو فە بینن.
17. دەستفەلاتداریا بەریتانیا بەردەوام بزاق دکرن کو دەولەتا قاجاری و عوسمانی پالدەتن سنۆرین خو پباریزن، ئیک بگرن و دتیک چەپەر دا ب دژی هیزین کوردی شەری بکەن ژبو ژناقیرنا شوورەشا کوردی. بیکومان بەریتانیا ئەفە چەندە دکر داکو زیان ب بەرژە هەندیین وئ نەکەفن و دا ریکا چوونا وئ بو هەندستانە بمینتن پاراستی.

دەر نەنجام

پشتی فەکوئینی ل دۆر ئەفی بابەتی هاتینە ئەنجامدان چەندین دەر نەنجام و راستین دیرۆکی ژ پیدابوون. هەر دەستپێکا رویدان شوورەشا شیخ عوبەیدوللاهی نەهەری بەریتانیا ب بریکا دیپلۆماتکاری و نوونەرین خو ب هوروی دویچوونا هۆکارین لپشت رویدانا ئەوی دکر و دا دیار کرن سیاسەتا عوسمانیان یا بکار هینانا ئاینی ئیسلامی و بەرەف پشەقچوونا هەرا نەتەرەمی ئەگەرین رویدانا شوورەشی بوون.

دیسان قۆنسول و نوونەرین بەریتانیا ل دەفەرئ ب شیوەیکە بەردەوام بزاق دکرن هەلسەنگاندنا ئارمانجین شوورەشا شیخی بکەن و بو رونبوو ئارمانجا سەرەکی یا شیخی ئیکگرتتا هوزین کوردی و دروستکرنا دەولەتەکی بو کوردان بو، ژبەر هندی شیخی هەولدا خو نیزیکی نوونەرین بەریتانیا بکەت و ئارمانجین خو بو ئەوان رون بکەت.

ل ئەوی دەمیدا بەریتانیا ب شیوەیکە زوری هشیار دویچوونا هیز و شیائین شەرقانین شیخی و چەکی ئەوان دکر و بو رون ببو شیخی ریزمەکا باشا چەکی هەیه و هیزەکا زورا شەرقانن یا هەمی و ئاریشەیا سەرەکی یا شەرقانین شیخی ئەو بو نەهاتبوون ریکخستن و مەشقکر و شەرقانین کورد ب دروستی فیری ستراتیژ یین شەکرئ دگەل هیزین بیانی دناق باژیران دا نەبوون بەرۆقاژی شەرقانین کورد فیری شەرین چیا ببوون.

بەریتانیا ژ پشەقچوونین شوورەشا شیخی نەئارامبوو و نەدقین پشەقچوونین ئەوی ببە ئەگەرئ پیداکرنا مەترسیان ل سەر رەوشا عوسمانیان. ژبەر هندی دیپلۆماتکار یین بەریتانیا ددا دیار کرن بەریتانیا ناهیلایت ب هیچ رەنگەکی مەترسی بکەفە سەر دەولەتا عوسمانی و بۆر روی ب روی بوونا هەر ئاریشەکی دئ هیزین دەولەت عوسمانی ب هەمی شیائین خو بەرەقانیی ژ دەولەتا عوسمانی کەت. ژبەر هندی دیپلۆماتکار یین بەریتانیا رابوون پیزانین تیر و تەسەل ل دۆر پشەقچوونا شوورەشا شیخی پشەقچوونی عوسمانیان و لیبەتەکا ناڤین سەرۆک هوزین کوردی یین جەیی گومانئ پشەقچوونی هیزین عوسمانی کر و ئەو ب توندی سزادان یان کوشتن.

لسهردهمی شورەشا شیخ عوبەیدوللا نههریدا راگه هاندنا بهریتانیا مینا روژنامەیا لهندن گرنگیهەکا زۆر ب رویدانین ئەفقی شورەشی دا و شورەشی ئەوی ب مەترسی بو سەر دەولەتا عوسمانی دزانی و دیارکر کورد شیخی وەک پریهەری بزافا خۆ یا نیشتمانی دزانن و کورد پشتهفانیا ئەوی دکن چونکی ئەو هەولدمت دەولەتەکا نەتەوهی و گریدایی بنەماین ئیسلامی و دابوونەریتین کوردی فەل دەفەری ئافا بکەت.

هەروەسا شیخی بزافین خۆرتکرن کو پشتهفانیا نیفدەهولەتی ب تاییهتی بهریتانیا بدەستقەبیتن. ژبو ئەفقی مەبەستی رابو بگریدانا دانوستاندن و هەرتنا نامەیان بو نوینەر و بالیورخانەین وەلاتین زلهیز وەک بهریتانیا کرن. دگەل هندیە، ژلایهکی فە، نەکو بتتی ئەف دەولەتە بی هەلوئیست مابوو، بەلکو دهندهک کاودانا دا هاریکار و پشتهفانیا دەستەلاتداریا ئیرانی دکرن داکو جو زیان ب بەرژوهندی و مسیونەرین ئەوان بین بەلافکرنا ئایینی مسیحی ل دەفەری نەکەفن.

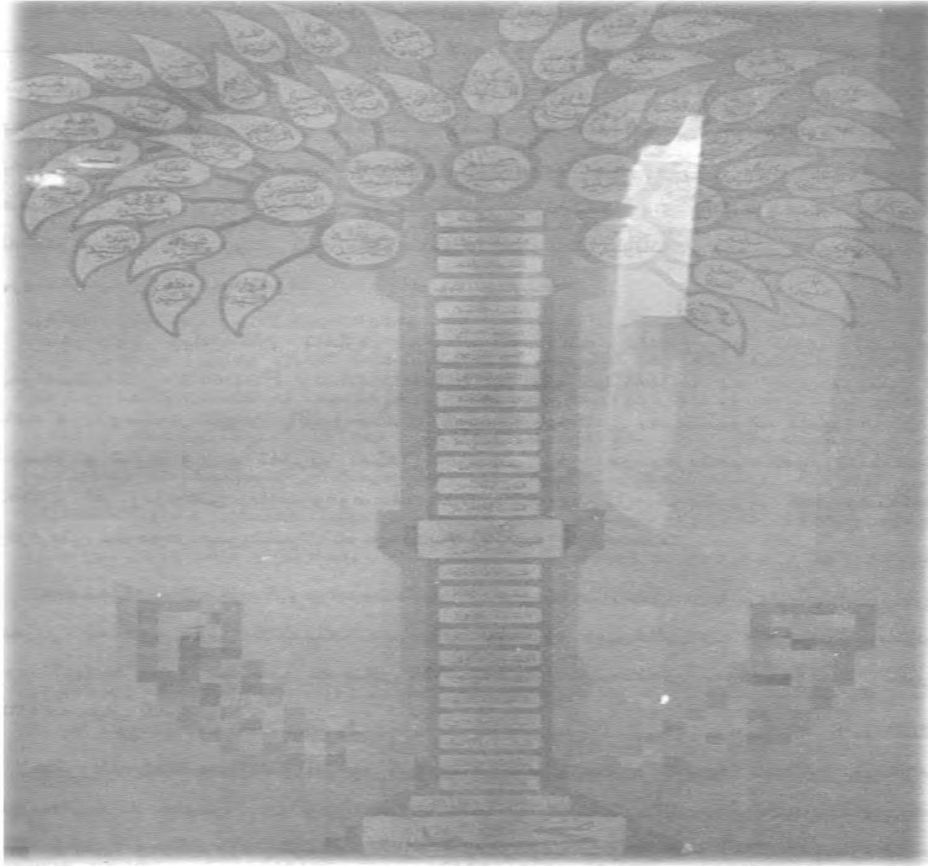
ژلایهکی دیقه، بهریتانیا ب هەمی شیانین خۆ ب دژی بزافین شورەشی راوستایه، ب تاییهتی ژی ل دەمی هیزین شورەشی بهریتانیا بهریتانیا کوردستانی، بهریتانیا زۆر دل تەنگ ببوو هەتا گەهشتی ئەوی رادەیی داخواز ژ نوینەرین خو کری سەرەدانا دەفەری دبن دەستەلاتا شیخی فە بکن ژبو کومکرنا پیزانینان ل دۆر هیز و شیانین شیخی. دیسان نەستووری و ئەرمەنی پالدان ب دژی شورەشا شیخی راوستن. بهریتانیا ئەف چەندە دکر داکو چوو پارچه ژ ئیرانی فە نەبن. چونکو بهریتانیا ئیران وەک پرمکی بو پاراستنا ئمبراتۆریهتا خۆ ل هندی دیت. لەورا دئ بینن، د زۆر هەلکەفتان دا ئیران و عوسمانی پالداینه د ئیک چەپەر دا ب دژی شورەشا کوردی راوستن.

ل دووماهی وەسا دەهتە هزرکرن مەزنترین خەلمتی د شیخی د بوویەر و پیشهاتین شورەشا خۆ داکرین، ئەو بوویه کو شیخشی پشت بەستن ل سەر هیزین هوزان کری یه و کرینه بربرین پشت شورەشا خو. هەروەسا د کومبوون، دانوستاندن و نامەین خۆدا، شیخی ئارمانج و پلانین شورەشی بو بالیور و نوینەرین وەلاتین روژناقیی ب تاییهتی بهریتانیا گوتینەو ب تیروتەسەلی بو وان شروقهکرینه.

ئەف چەندە بویه نەگەری هندی کو ئەو مفاژ هزر و بیری شیخی وەرگرن و پیزانینا بدن دۆرمنین شورەشی هەتا گەهشتیه وی رادەیی کو نوینەرین وان ماتیکرنی د هیرشی هیزین شیخی دا بکن و داخوای ژی بکەین هیرشین خۆ بو ماویهکی پاش بجن. ئەف چەندی دەلیقه دابه هیزین دۆرمنین شورەشی خۆ پتر ناماده و بهیز بکن بو هیرشان. دبیت ئەف چەندە ریکەفتەنەک نەینی بینن دناقبەرا نوینەرین وەلاتین بیانی و هیزین ئیرانی دا هاتبین ئەنجامدان، بەرامبەری هەندەک دەستکەفتان.

پاشبەند

دارا مالباتا شیخین نههری

درهختی ساداتی نههری

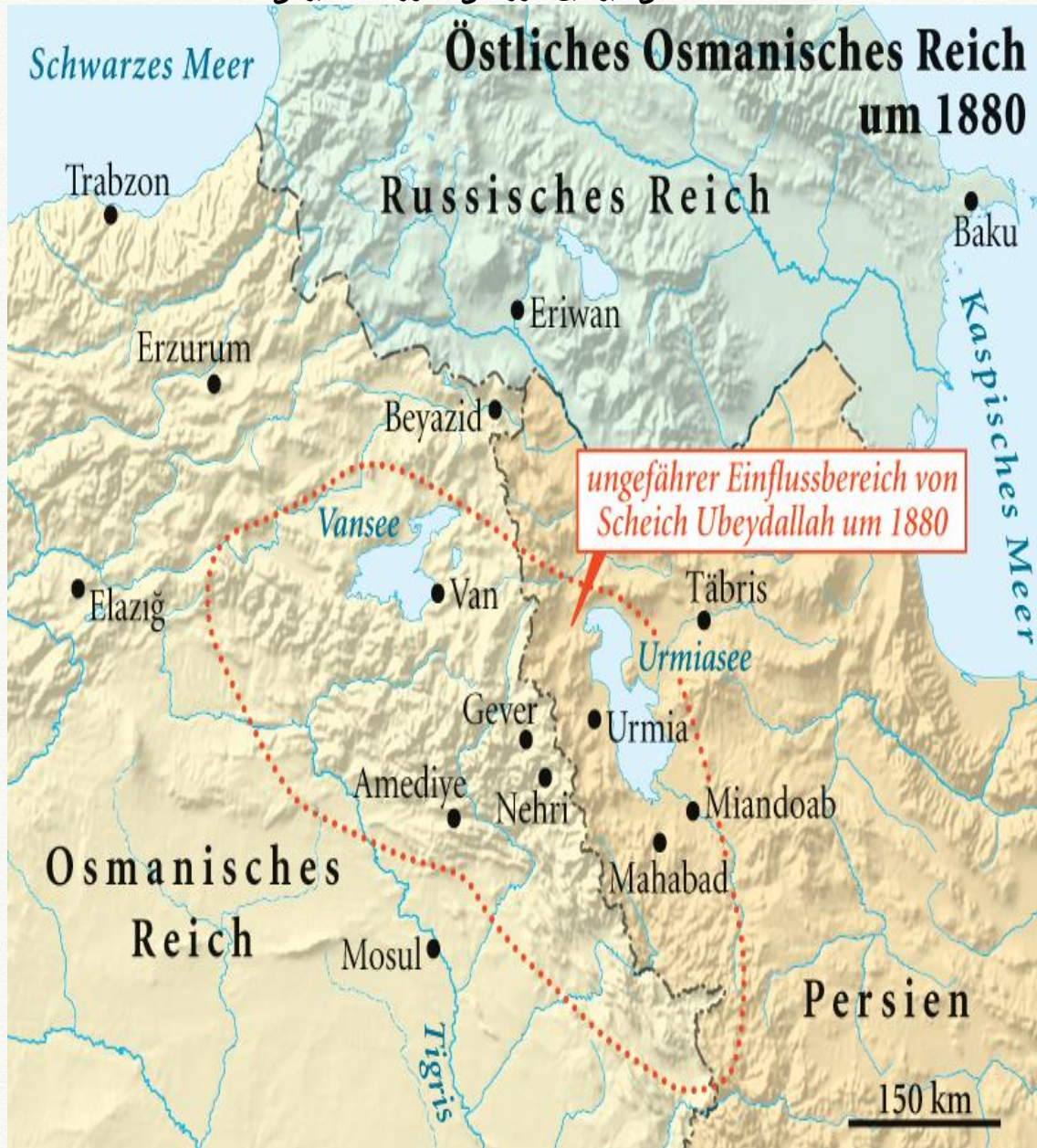
(علی، 2016، 5)

نەخشە هێرشێن شۆرهشی ل کوردستانا نیرانی

(Nzibari, 2012)

رابطین قونسولی بهریتانیا وئلیهم نابوت ل تهبریز ل دور شورهشا شیخ عبیدولاهی

Report from William Abbot

Tabreez, 1 October, 1881

I mentioned in my Dispatch No.27 of last year, which I had the honor to address to your Lordship that on quitting Oroomiah [Urmiya] I had an interview with the Sheikh Obeidullah [Ubeydullah]. Considerable interest appears to attach to that Kurdish chief who is now at Constantinople. I have therefore thought that a brief account of the conversation I had with him as well as a description of his person and character may prove interesting to her Majesty's government . . . He speaks Turkish and Persian fluently but with a Kurdish accent, and has a considerable knowledge of Arabic . . .

I had heard so much about him, but never anticipated that it would fall to my lot to be in personal relations with him. I appreciated the kindness and courtesy he had shown me and thanked him for the readiness with which he had listened to my representation on behalf of Christian and Mussulman non-combatants as well as for restoring property, which his troops plundered from Nestorian villages. I then asked the Sheikh what his programme was. He replied that he wished to reorganize Kurdistan. I enquired how he intended doing this, adding that he was neither justified in making war upon Persia nor raising a rebellion in Turkey, to attain his object. He then observed that he had been badly treated by both these powers. The Porte not has given him credit for good intentions. Kurdistan required to be ruled with an iron hand. No one understands its requirements better than he did. There remarked the Sheikh that he was treading on delicate ground. Did he imply that his object was to form Kurdistan into a separate Principality, independent of the Porte or merely to weld together its rude component elements, reduce order out of chaos and become the responsible head of Kurdish nation answerable to the Sultan for their good conduct as well as for the collection of the taxes? To this the Sheikh replied that nobody ever doubted his loyalty to the Sultan, but that he had a very poor opinion of the Pashas. He felt that the moment had arrived when something ought to be done for Kurdistan. He loved his countrymen. They were sorely in need of reforms. It was true that they were uneducated, undisciplined, addicted to brigandage and altogether in a most barbarous condition. He was anxious to remedy these evils and place his people in the position to which human beings they were entitled. The Kurds in Persia had been shamefully treated. Exaction, oppression, cruelty, violence, lust, every species of wrong, these had been the

(Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881)

راپۆتین به‌ریتانیال دۆر هه‌یرشا شوهرشا شیخی بو سه‌هر ئیرانی

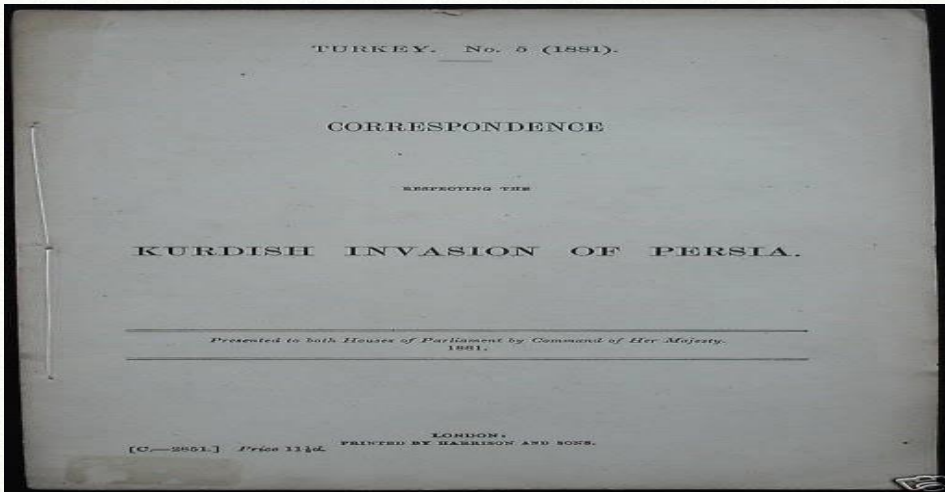

TABLE OF CONTENTS.

No.	Name.	Date.	Subject.	Page.
1	Mr. Thomson ..	May 14, 1880	Kurdish Invasion of Persia. General Report of the British Consul at Erzerum.	1
2	To Mr. Goshaw ..	..	..	1
3	To Mr. Thomson ..	..	..	21
4	Mr. Goshaw ..	Aug. 2.	..	21
5	To Mr. Goshaw ..	..	..	21
6	Mr. Goshaw ..	..	..	21
7	..	..	..	21
8	..	..	..	21
9	..	..	..	21
10	..	..	..	21
11	..	..	..	21
12	..	..	..	21
13	..	..	..	21
14	..	..	..	21
15	..	..	..	21
16	..	..	..	21
17	..	..	..	21
18	..	..	..	21
19	..	..	..	21
20	..	..	..	21
21	..	..	..	21
22	..	..	..	21
23	..	..	..	21
24	..	..	..	21
25	..	..	..	21
26	..	..	..	21
27	..	..	..	21
28	..	..	..	21
29	..	..	..	21
30	..	..	..	21
31	..	..	..	21
32	..	..	..	21
33	..	..	..	21
34	..	..	..	21
35	..	..	..	21
36	..	..	..	21
37	..	..	..	21
38	..	..	..	21
39	..	..	..	21
40	..	..	..	21
41	..	..	..	21
42	..	..	..	21
43	..	..	..	21
44	..	..	..	21
45	..	..	..	21
46	..	..	..	21
47	..	..	..	21
48	..	..	..	21
49	..	..	..	21
50	..	..	..	21
51	..	..	..	21
52	..	..	..	21
53	..	..	..	21
54	..	..	..	21
55	..	..	..	21
56	..	..	..	21
57	..	..	..	21
58	..	..	..	21
59	..	..	..	21
60	..	..	..	21
61	..	..	..	21
62	..	..	..	21
63	..	..	..	21
64	..	..	..	21
65	..	..	..	21
66	..	..	..	21
67	..	..	..	21
68	..	..	..	21
69	..	..	..	21
70	..	..	..	21
71	..	..	..	21
72	..	..	..	21
73	..	..	..	21
74	..	..	..	21
75	..	..	..	21
76	..	..	..	21
77	..	..	..	21
78	..	..	..	21
79	..	..	..	21
80	..	..	..	21
81	..	..	..	21
82	..	..	..	21
83	..	..	..	21
84	..	..	..	21
85	..	..	..	21
86	..	..	..	21
87	..	..	..	21
88	..	..	..	21
89	..	..	..	21
90	..	..	..	21
91	..	..	..	21
92	..	..	..	21
93	..	..	..	21
94	..	..	..	21
95	..	..	..	21
96	..	..	..	21
97	..	..	..	21
98	..	..	..	21
99	..	..	..	21
100	..	..	..	21

(Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881)

راپۆتین به‌ریتانیال دۆر هه‌یرشا شوهرشا شیخی بو سه‌هر ئیرانی

TABLE OF CONTENTS.

No.	Name.	Date.	Subject.	Page.
1	Mr. Thomson ..	May 14, 1880	Kurdish Invasion of Persia. General Report of the British Consul at Erzerum.	1
2	To Mr. Goshaw ..	..	..	1
3	To Mr. Thomson ..	..	..	21
4	Mr. Goshaw ..	Aug. 2.	..	21
5	To Mr. Goshaw ..	..	..	21
6	Mr. Goshaw ..	..	..	21
7	..	..	..	21
8	..	..	..	21
9	..	..	..	21
10	..	..	..	21
11	..	..	..	21
12	..	..	..	21
13	..	..	..	21
14	..	..	..	21
15	..	..	..	21
16	..	..	..	21
17	..	..	..	21
18	..	..	..	21
19	..	..	..	21
20	..	..	..	21
21	..	..	..	21
22	..	..	..	21
23	..	..	..	21
24	..	..	..	21
25	..	..	..	21
26	..	..	..	21
27	..	..	..	21
28	..	..	..	21
29	..	..	..	21
30	..	..	..	21
31	..	..	..	21
32	..	..	..	21
33	..	..	..	21
34	..	..	..	21
35	..	..	..	21
36	..	..	..	21
37	..	..	..	21
38	..	..	..	21
39	..	..	..	21
40	..	..	..	21
41	..	..	..	21
42	..	..	..	21
43	..	..	..	21
44	..	..	..	21
45	..	..	..	21
46	..	..	..	21
47	..	..	..	21
48	..	..	..	21
49	..	..	..	21
50	..	..	..	21
51	..	..	..	21
52	..	..	..	21
53	..	..	..	21
54	..	..	..	21
55	..	..	..	21
56	..	..	..	21
57	..	..	..	21
58	..	..	..	21
59	..	..	..	21
60	..	..	..	21
61	..	..	..	21
62	..	..	..	21
63	..	..	..	21
64	..	..	..	21
65	..	..	..	21
66	..	..	..	21
67	..	..	..	21
68	..	..	..	21
69	..	..	..	21
70	..	..	..	21
71	..	..	..	21
72	..	..	..	21
73	..	..	..	21
74	..	..	..	21
75	..	..	..	21
76	..	..	..	21
77	..	..	..	21
78	..	..	..	21
79	..	..	..	21
80	..	..	..	21
81	..	..	..	21
82	..	..	..	21
83	..	..	..	21
84	..	..	..	21
85	..	..	..	21
86	..	..	..	21
87	..	..	..	21
88	..	..	..	21
89	..	..	..	21
90	..	..	..	21
91	..	..	..	21
92	..	..	..	21
93	..	..	..	21
94	..	..	..	21
95	..	..	..	21
96	..	..	..	21
97	..	..	..	21
98	..	..	..	21
99	..	..	..	21
100	..	..	..	21

(Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881)

سەرهدانا دکتۆر کۆچرانی بۆ چارەسەر کرنا شیخ عوبەیدوڵا نەهری ل نەهری، بەهاری 1880 ئ

(Ateş, 2013,12)

مرنا شیخ عوبەیدوڵا نەهری د راپۆرتەك روژنامەیا نیویۆرك تایمز و روژنامەیا پێداچوونا نەفتی یا روژانە دا

Obituary 1 -- No Title
New York Times (1857-1922); Nov 20, 1883;
ProQuest Historical Newspapers: The New York Times (1851-2008)
pg. 1

OBITUARY NOTES.

Sheik Obeidullah, the Kurdish Chief, has died of cholera at Mecca

(The New York Times, 20 November 1883,1)

Special to The Oil Review.
AYS. London, Nov. 2.—Persons who are prominent in court circles confirm the rumor that the Prince of Wales is in delicate health, his lungs said to be in weak condition.

43.00
1.50
.75
.06

11.00
.60
1.25

de at
re be
ying
ice is
ertain
re as
ng to

o say
threc
ctices
nkind
idate
d, in
al in
s and
if we
second
herif,
ho is
esday
to re
have
's do
oting
sough

as ne-
Star,
he
never
d. It
epub-

Special to The Oil Review.
 London, Nov. 2.—Persons who are prominent in court circles confirm the rumor that the Prince of Wales is in delicate health, his lungs said to be in weak condition.

UNDER THE SULTAN.
 This was the Turkish statesman moves his enemies.

"Things are done in the sultan's realm, things like the massacres of 1890 in Asiatic Turkey and of 1908 in Macedonia, which come home to the consciousness of every thinking Turk. Take the case of the Kurdish, Shih, Obeldinah, who was a guest of the sultan for a time in 1888 and was afterward sent to Mecca in order the pious occupations might keep him out of mischief. He died very soon after his arrival at chofera. It was officially announced, although he was the only sufferer from cholera in Mecca the year.

Take the case of Mithad Pasha, the liberal prime minister and the champion of parliamentary government. He was tried for treason in adding to the throne Sultan Abdul Aziz and was sent to Taif, near Mecca. After a time he died rather suddenly. By and by a man who had been a soldier in Arabia appeared in Constantinople babbling a tale that ended with, "I did not know that it was Mithad Pasha or I would not have put the scapard cord about his neck." Of course the police saw that the man was crazy and put him where he was safe from harm.

Take the case of Said Pasha, ex-grand vizier, who fled to the British embassy in Constantinople seven or eight years ago, declaring that he would be killed unless allowed to leave; and who could not be induced to leave the building until the ambassador brought him a formal promise of safety sealed with the sultan's own seal.

"Meditation upon this class of mystery makes people shake in their shoes every time that they see one of the great army of paid informers who know everything. Men do not say that the sultan does the things which cause this legislation, but that "the police" does them. They speak of the "police" as though it were a sentient but invisible organism, and when they speak of it they look behind them and take on their handkerchiefs and wipe a clammy sweat from their faces.—Henry Thompson in World's Work.

A Gentleman.
 Class distinctions in England are

Coats

We just purchased
turer; all styles, all co
of coats in the city a
think of buying a coat

Look Th

Our ready

A. D.

(The DAILY OIL REVIEW, 3 November 1908)

گۆری شیخ عوبیدۆللا نههری ل مهکههێ

(Ateş, 2013,13)

Çavkanî / References

- Ali, J. (2013). *Nasiunalizim u Nasiunalizmi Kurdi*, c1, Heweler: Capxanaîy Rojhalat
- Ali, T. A. (2016). *Bzutnewey Sheikh Obaidulla Nehri la Belganamakane Baritani da*, W: Zebar Azizkhan Mehajr, C1, Sulaimane: Capxaney Nawandi Hizr.
- Alrbia, Nebil Abdulamir.(2018) *sewra al-zaim alruhi al-Kurd Sheikh Obdaidullah Nehr 1880 m (Halqa Awl Al-Hiwar almutmadin, Muta An: <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=608572>*
- Aminpour, M. A. (2018). *Kurdish-Christian intercommunal relations: the sectarianization of northern Ottoman-Iranian borderlands, 1830-1914* (Doctoral dissertation, The University of Texas at Austin).
- Arizanti, M. (2020). *The Rise of Sheikh Ubeydullah and His Disillusionment with Ottoman by K. Soleimani, The Time of Israel*, retrieved, 15 April, 2020, from: <https://blogs.timesofisrael.com/the-rise-of-sheikh-ubeydullah-and-his-disillusionment-with-the-ottomans-by-k-soleimani/>
- Aslan, S.A., (2007). *Clashes of agencies: the formation and failure of early Kurdish nationalism 1918-1922* (Doctoral dissertation, Royal Holloway, University of London).
- Ateş, S., (2014). In the Name of the Caliph and the Nation: The Sheikh Ubeidullah Rebellion of 1880–81. *Iranian Studies*, 47(5),.735-798.
- Ates, Sabri.(2013).*Seyh Ubeydullahe Nehri Isyani*,Kurt Tarihi,pp.9-15
- Atmaca, M. (2017). Three stages of political transformation in the 19th century Ottoman Kurdistan. *Anatoli. De l'Adriatique à la Caspienne. Territoires, Politique, Sociétés*, (8).
- Aytemur, Huseyin Siyabend.(2020). *Osmanh Arsiv belgeleriyle Seyh Ubeydullah ve smr Antlasmalari, Independent Tukce*, retrieved 18 Temmuz, 2020, itibaren: <https://www.indyturk.com/node/213041/türkiyeden-sesler/osmanlı-arşiv-belgeleriyle-şeyh-ubeydullah-ve-sınır-antlaşmaları> (31 October, 2024).
- Baqi, M. H. (2000). *Sorsi Sheikh Obaidullah Nehri 1880 La Balgenamakani Qajarida*, c1, capxanei wezareti parwarda, Heweler.
- Baqi, M.H.(2010). *Birewariyekani Sayid Aziz Semzini (Zindeki min)*, capxaney Shvan, Sulaiymani.
- Beski. H. R.(2013). *Malbata Shamdinan u Role awe di bzava rizgarixuwaza Kurdi de*, W: Rashad becrmani, c1, duhok: Capxana Perzgeh Duhok.
- Buskeni, Resul.(2017). *Keseiy rojhelat u Raperiny Badlis*, c1, Capxanaîy Hamdi: Suleimani
- Buskeni, Resul.(2022). *Roli Basuri Kurdistan la Raperini Sheikh Obaidullah Nehri da u cand babateki Mejuiy, Amadekirina : Hewalname Kteb, Capy Dijital*.
- Çiftçi, E., (2018). *Fragile alliances in the Ottoman East: the Heyderan Tribe and the empire, 1820-1929* (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Delan, H., (2006). *The Plight of Kurdish Natinonalism: Critical Analysis of the Kurds in Turkey, Iran, Iran, and Syria around First World War* (Doctoral dissertation, The University of Waikato).
- Dennis, B. R. (2015). *Explaining Coexistence And Conflict in Eastern Anatolia, 1800-1878* (Doctoral dissertation, The University of Utah).
- Duman, G., (2010). *The Formation of the Kurdish Movement (s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism* (Doctoral dissertation, MA thesis). Istanbul: Bogaziçi University).
- Fatuallah, Cercis. (2010) *Mabahisan ala hams sewra sheikh Obaidullah Nehr*, T3, Dar Aras Li tabia o nasir: Erbil.
- Ghalib, S. A. (2011). *The Emergence of Kurdism With Special Reference to the three Kurdish Emirates within the Ottoman Empire 1800-1850* (Doctoral dissertation, University of Exeter), p.189
- Gözel, O. (2007). *The Implementation of the Ottoman Land Code of 1858 in Eastern Anatolia. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Guli , Masud Xalid.(2021). *Sheikh Obaidullah Nehr*, Capxana Karwan: Duhok .
- Gürbüzel, S.A. (2008). *Hamidian policy in Eastern (1878-1890)*(Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Jwaideh, W.(2006). *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*. Syracuse University Press.
- Keskin, N. (2015). *How Did The Kurds of Turkey Acted Politically Against The Policies of the Great Powers? 1850–1950, the Graduate Institute of Social Sciences, Zirve University in Gaziantep, (Turkey)*
- Kılıç, A. (2022). The Purpose of the Sheikh Ubeydullah Nehrî Revolt. *The Scientific Journal of Cihan University–Sulaimaniya*, 6(3).
- Kılıç, M. F. (2003). *Sheikh Ubeydullah's role in 1877-1878 Ottoman-Russian War*.
- Kılıç, M. F. (2003). *Sheikh Ubeydullah's movement* (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Kilic, M. F. (2006). Between Empires: the Movement of Sheikh Ubeydullah. *The International Journal of Kurdish Studies*, 20 (1/2).
- Mahmoud, H. Z., & Farhoud, A. P. D. Q. A. (2023). Russian war-Ottoman Empire (1877-1878 AD) and the role of Sheikh Obaid Allah Al-Nahri in it. *Remittances Review*, 8(4).
- Maisel, S. ed., (2018). *The Kurds: An Encyclopedia of Life, Culture, and Society*. Abc-Clio.
- Mayell, P.J. (1996). *Conflict as contradiction: a critical geopolitics of international conflict*.
- McDowall, D. (2003). *Modern history of the Kurds*. IB Tauris.
- Miziri, Saban.(1992). *Griftariya Kurdan li Turkia, dezgaha reusenbiri u belavkirina Kurdi*: Baxda.

- Muhammad, Q.M. (2017). *Kurds and Kurdistan in the View of British Travellers in the Nineteenth Century* (Doctoral dissertation, School of Historical Studies).
- Nzibari (2012, April 24) *Yezdan Sher and the 1855 Revolt*. <https://lepzerin.wordpress.com/2012/04/24/yezdan-sheer-and-the-1855-revolt/>
- Nzibari .(2012, April 15). *The downfall of Bedrkhan and the end of Botan*. <https://lepzerin.wordpress.com/2012/04/15/the-downfal-of-bedrkhan/>
- Nzibari .(2012, May 30). *Sheikh Ubeydullah's Revolt*. <https://lepzerin.wordpress.com/2012/05/30/sheikh-ubeydullahs-revolt/>
- ÖKEM, M.M.K. (2006). Turkish modernity and Kurdish ethno-nationalism. *Unpublished Ph. D. Thesis, Middle East Technical University*.
- O'Shea, M. T. (2004). *Trapped between the map and reality: Geography and perceptions of Kurdistan*. Routledge
- Othman, Faris.(2020). Intifaza Sheikh Obaidullah Nehri u mawqf aldawli, mcala Al Serq awsat aldimocrati muta an: <https://alawset.net/2020/04/15/#/انتفاضة-الشيخ-عبيد-الله-النهرى-والموق/ftn24>)://alawset.net/2020/04/15_#/انتفاضة-الشيخ-عبيد-الله-النهرى-والموق/ftn24)
- Ozoglu, H. (2012). *Kurdish notables and the Ottoman state: evolving identities, competing loyalties, and shifting boundaries*. SUNY press.
- Özten, S. (2009). *Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914)* (Doctoral Dissertation, Middle East Technical University).
- Report by the British Consul on the Sheikh Ubeydullah Revolt in 1880-1881
- Rhys Bajalan, D.(2009). *Kurds for the Empire The Young Kurds (1898-1914)* (Doctoral dissertation, İstanbul Bilgi Üniversitesi).
- Sarikçioğlu, M.(2013). İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyani. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5).
- Soleimani, K. (2016). Exclusionary Islam and Kurdish Nationalism: The Case of the Naqshbandi Sheikh Ubeydullah of Nehri. In *Islam and Competing Nationalisms in the Middle East, 1876-1926* (pp. 157-215). Palgrave Macmillan, New York.
- Soleimani, K. (2016). Islamic revivalism and Kurdish nationalism in Sheikh Ubeydullah's poetic oeuvre. *Kurdish Studies*, 4(1).
- Soleimani, K.(2014). *Islam and Competing Nationalisms: The Kurds and the Turks in the Late Ottoman Era* (Doctoral dissertation, Columbia University)..
- Sunar, M.M. (1999). *Tribes and state: Ottoman centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914* (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- The New York Times (1883, 20 November).
- Wedda, J. (2007). Shorshi Sheikh Obaidullah Nehri le Balganamakani Americu u Baritani de, W: Mohammed Hama Baqi, c1, Heweler: dazgaye Araz .